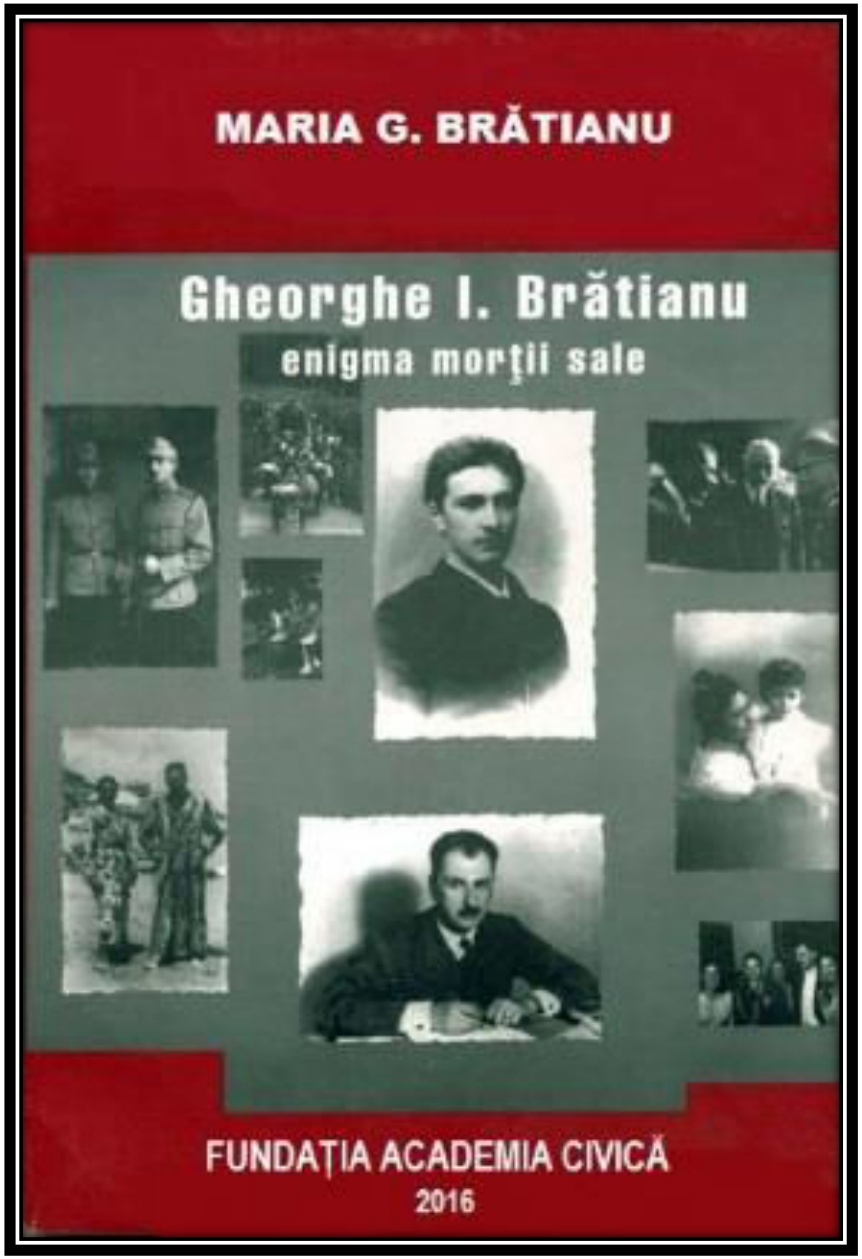
MARIA G. BRĂTIANU
Gheorghe I. Brătianu
enigma morţii sale
FUNDAŢIA ACADEMIA CIVICĂ
2016

Maria G. Brătianu

GHEORGHE I. BRĂTIANU
Enigma morții sale

În românește de Antonia Constantinescu

Cu un studiu de Șerban Papacostea,
o cronologie și o anexă cuprizând imagini
din sălile dedicate lui Gh.I. Brătianu în Memorialul Sighet

Editor: Romulus Rusan
Coordonator: Ioana Boca
Fotografiile de familie, inclusiv cele reproduse pe copertă, fac parte din colecția Maria G. Brătianu
Imaginile din muzeu: Valentin Rozsnyai

Ediții pe hârtie în limba română:

Maria G. Brătianu, „Gheorghe I. Brătianu – enigma morții sale", 162 p., 1997;
Maria G. Brătianu, „Gheorghe I. Brătianu, enigma morții sale", 112 p., 2003;

Tehnoredactare ebook, format PDF: Ana Damian
Text, imagini: *Fundația Academia Civică* © 2016
Toate drepturile rezervate *Fundației Academia Civică*
© 2016 Fundația Academia Civică pentru versiunea .pdf Acrobat Reader

Este permisă descărcarea liberă, cu titlu personal, a volumului în acest format. Distribuirea gratuită a cărţii prin intermediul altor situri, modificarea sau comercializarea acestei versiuni fără acordul prealabil, în scris, al *Fundației Academia Civică* sunt interzise şi se pedepsesc conform legii privind drepturile de autor şi drepturile conexe, în vigoare.

Fundația Academia Civică: www.memorialsighet.ro

CUPRINS

INTRODUCERE LA EDIŢIA DIN 1989 5
INTRODUCERE LA EDIŢIA DIN 1992 7
MĂRTURIILE 9
SFÂNTUL GHEORGHE 14
MĂRTURIA MONSENIORULUI ALEXANDRU TODEA 20
ISTORICII ROMÂNI şi FAPTELE 28
DATA 29
MORMINTELE 30
ANEXE 31
REPERE CRONOLOGICE 31
ŞERBAN PAPACOSTEA: GHEORGHE I. BRĂTIANU: ISTORICUL şi OMUL POLITIC 51
Gheorghe I. Brătianu, istoricul 52
Gheorghe I. Brătianu, omul politic 60
Istorie şi actualitate în gândirea şi acţiunea lui Gheorghe I. Brătianu 70
Sălile GHEORGHE BRĂTIANU 73
Lista fotografiilor expuse în sălile GHEORGHE I. BRĂTIANU 74
Lista documentelor expuse în sălile GHEORGHE I. BRATIANU 77
Lista obiectelor expuse în sălile GHEORGHE I. BRĂTIANU 81
FOTOGRAFII ŞI DOCUMENTE DIN MEMORIALUL SIGHET 83

INTRODUCERE LA EDIŢIA DIN 1989

De ce ţii tu, mă întreba Ion F, să publici mărturii asupra împrejurărilor decesului tatălui tău? Oricare ar fi acestea, e clar că a fost asasinat, direct sau indirect. Întrebarea mi-a fost pusă şi de alţi prieteni şi chiar de membri ai familiei mele care nu înţelegeau motivele anchetei.

Ancheta a fost concepută, de altfel, de mama mea, care a încercat să înţeleagă ce s-a întâmplat cu soţul ei, decedat în vârstă de 55 de ani, pe când era întemniţat la Sighet. Ea însăşi n-a aflat de decesul lui decât mulţi ani mai târziu, când i-a primit lucrurile ce rămăseseră în închisoare. Chiar dacă acest procedeu era curent în acea vreme, nu e mai puţin adevărat că el dovedea încurcătura în care se afla puterea în faţa unui fapt greu de explicat.

Dar primul motiv al acestei anchete este că, probabil, însuşi tatăl meu ar fi dorit-o. De mulţi ani îmi propusesem să public mărturiile, înainte de a fi prea târziu. Au trecut 35 de ani de la moartea tatălui meu şi mărturiile n-au lipsit. Dar trebuia să le adun, să le solicit pentru a alunga cât mai multe zone de umbră. Textul de faţă nu reprezintă decât începutul acestei căutări neîntrerupte. Ar fi de dorit ca el să dea naştere la alte mărturii care să infirme sau să confirme pe cele strânse de mine.

Biografiile apărute în România rămân mute asupra acestui capitol[1]*. Notele biografice despre tatăl meu apărute într-un dicţionar german asupra personalităţilor politice din răsăritul european, precum și două texte memorialistice publicate în Occident, au menţionat drept cauză a morţii sale sinuciderea. Aceste versiuni, deşi plauzibile, nu-mi par a corespunde cu personalitatea tatălui meu care era, înainte de toate, un istoric, deci cineva care ştia ce*

[11] Cu excepţia textului lui V. Spinei, în „*Confluenţe Istoriografice şi Europene, Gheorghe I. Brătianu*“, (Iaşi, 1988), pag. 108.

răsturnări pot aduce timpul şi istoria. Stalin a murit la 5 martie 1953; ar fi interesantă raportarea dintre această dată și cele la care au murit principalele personalităţi politice româneşti deţinute le Sighet. Evenimentele ar trebui poate regândite în acest context.

Într-o carte despre originile poporului român, reeditata recent la Bucureşti în limba franceză, Gh. Brătianu răspunde istoricului Ferdinand Lot care vorbise despre o enigmă și un miracol: poporul român. Expunând diversele teze asupra originii românilor, el scria: „să presupunem, pentru moment, că toate aceste teorii sunt absolut justificate prin examinarea obiectivă a surselor și în întregime justificate de studiul atent al faptelor şi condiţiilor istorice; de asemenea, pentru a nu inclina preferenţial spre una sau alta dintre ele, sunt obligat să le consider pe toate în aceeaşi măsură fondate și să acord argumentelor și concluziilor lor diverse aceeaşi valoare. Ar fi totuşi util, înainte de a proceda la o cu totul altă cercetare, să compar rezultatele şi să le coordonez datele mai mult sau mai puţin convergente."

În acest spirit mi-am dorit să adun aici mărturii, uneori contradictorii, în speranţa că lectura lor atentă va contribui într-o zi la revelarea realităţii istorice.

INTRODUCERE LA EDIŢIA DIN 1992

După publicarea acestei broşuri în 1989, la Paris, m-am dus de mai multe ori în ţară, unde am reuşit să strâng şi alte mărturii asupra decesului tatălui meu. Pe de altă parte, am primit și două texte, unul publicat la Paris de Radu Roşca, „Souvenirs du Crépuscule, L'Opérateur communiste", *aplicat României, celălalt publicat la Bucureşti, în Revista de Istorie, de Irina Guțu, sub titlul* „Gheorghe I. Brătianu, istoricul martir" *(1990, pag. 34-35). Iată ce scria Radu Roşca într-un subcapitol intitulat* „Ridicarea cortinei asupra dramei":

„Primele guverne româneşti din perioada armistiţiului erau eteroclite, prezidate de generali fideli Regelui Mihai. Acesta din urmă se bucura de aprobarea şi simpatia românilor, ca un simbol al rezistenţei populare în faţa comunismului care se instala. Deşi condiţiile economice ale armistiţiului erau foarte dure, nu se simţea încă tirania roşie. Clopotul funebru al sfârşitului nu sunase încă și instrumentele prigoanei ce avea să urmeze se pregăteau în taină.

În această perioadă am fost martorul următoarei scene: Mă aflam în biroul lui Constantin Brătianu, care era, la acea vreme, şeful Partidului Liberal. Mai erau de faţă fiul său, Dan, nepotul său, istoricul și omul politic Gheorghe Brătianu, şi şeful Partidului Naţional Ţărănesc, Iuliu Maniu. Cei doi şefi ai partidelor istorice, fără a fi de un optimism debordant, credeau totuşi că, încetul cu încetul, influenţa sovietică va diminua în favoarea influenţei americane. Gheorghe Brătianu, care la început tăcuse, a intervenit: „Din păcate, mi-e teamă să nu Vă înşelaţi, domnilor, nu asistăm decât la ridicarea cortinei asupra dramei poporului român şi, în al doilea act, această ţară va fi o colonie sovietică." M-am gândit atunci că opinia lui era prea pesimistă și avea explicaţii subiective. Din nefericire, istoricul Gheorghe Brătianu avea dreptate. În urma tratatului de la Yalta, România a devenit proprietatea U. R. S. S.-ului. Câţiva ani mai târziu, cei trei vor muri în temniţele comuniste: Constantin Brătianu și Iuliu Maniu, care erau foarte bătrâni,

în urma subalimentării bine dozate, iar Gh. Brătianu, care era mai tânăr, a murit în bătaie." *Această versiune se întâlneşte cu cea pe care o cunoştea şi mama mea*.

Irina Guţu menţionează în articolul ei: „Gh Brătianu s-a otrăvit, după versiunea oficială." *Nu cunoşteam această altă versiune a sinuciderii, dar ea le completează pe cele referitoare la sinuciderea prin spânzurare, cu ciobul sau bucata de metal, sau prin lovituri cu capul de calorifer. Dacă Gh. Brătianu s-ar fi sinucis într-adevăr, Securitatea ar fi avut o versiune coerentă a faptului.*

Cea mai importantă mărturie este, fără îndoială, cea a Cardinalului Alexandru Todea, care a acceptat să înregistreze pentru mine la Reghin, unde m-am dus să-i pun întrebări la sfârşitul lui 1990. Am tradus această mărturie şi am adăugat-o la sfârşitul broşurii. Este unul din rarii supravieţuitori ai acestei închisori în care a fost întemniţat pe când era încă tânăr. I-au încredinţat imediat sarcina de măturător pe culoarele închisorii din Sighet, ca şi alte sarcini subalterne care i-au permis să vadă ce se petrecea dincolo de celula sa. Îi aduc încă o dată mulţumirile mele, de astă dată postume, pentru primirea şi încrederea pe care mi le-a acordat.

Motto:
„Adevărul va dănui oricare ar fi
soarta celor care l-au slujit."
(Gheorghe Brătianu)

MĂRTURIILE

Gheorghe Brătianu a murit într-o zi din intervalul 24-27 aprilie 1953, la închisoarea din Sighet, în vârstă de 55 de ani. El era deţinut aici fără să fi fost judecat, nici condamnat.

Două documente au fost eliberate de autorităţile române. Unul în 1958, nr. 370581 seria C din Sighet, menţionează „insuficienţa circulatorie drept cauză a morţii, intervenită la 27 aprilie 1953." Acest prim certificat a fost înmânat mamei mele cu semnături indescifrabile și ştampilă de la Bucureşti.

Al doilea document, primit la Paris, în 1972, seria ED 6064, menţionează aceeaşi dată, 27 aprilie 1953, locul Sighetu Marmaţiei, judeţul Maramureş, dar nu mai pomeneşte nimic despre cauza morţii. (Acest certificat mi-a fost adresat la Paris).

Înainte de a muri ea însăşi la Paris, în 1970, unde se afla din 1959, mama a scris un scurt text despre mărturiile pe care le-a putut aduna în România. Făcuse vreo douăzeci de anchete printre supravieţuitorii celor întemniţaţi la Sighetu Marmaţiei. În acest text mama afirmă că toţi cei cu care a stat de vorbă au pomenit de o cămaşă pătată de sânge. Descrierea cămăşii, ca şi locul petelor de sânge, variază. Mai mulţi martori au afirmat că au păstrat chiar un petec din această cămaşă. Cea mai mare parte dintre ei afirmă că tatăl meu s-a sinucis. Unii credeau că a făcut-o cu un piron, alţii cu un ciob de geam sau de oglindă. După spusele lor, Gheorghe Brătianu a fost văzut pentru ultima oară la 23 aprilie 1953, de Sf. Gheorghe. „*Părea foarte slăbit, târându-şi piciorul şi privind în gol."* Contradicţiile dintre aceste evocări care au impresionat-o

pe mama sunt consemnate de Mircea Eliade (*Fragments d'un Journal*, Ed. Gallimard 1973, pag. 435).

„Soseşte doamna Gh. Brătianu. Spre marea mea mirare cere părintelui A.S. să-i explice problema Răului. Privatio Boni, începe părintele. Ontologic Răul nu există etc.

După ce părintele pleacă, doamna Brătianu povesteşte moartea soţului ei în închisoare, în 1953. Se afla la regim celular. Din noiembrie 1952 până la 23 aprilie 1953 nimeni nu l-a văzut. S-a crezut, chiar că murise. Apoi, de Sf. Gheorghe, câţiva deţinuţi l-au văzut în curtea închisorii, încovoiat, mergând cu mare greutate, cu gardianul după el. Printre cei închişi se aflau şi câţiva episcopi uniţi. De la fereastra lor i-au făcut un semn cu mâna şi l-au binecuvântat. Gh. Brătianu i-a privit, dar lăsa impresia că nu-i vede. Nici o reacţie. A doua zi a fost din nou condus în curte. Scena s-a repetat. Gh. Brătianu ridica ochii spre fereastra lor surâdea de data aceasta, episcopii surâdeau şi ei şi iar îl binecuvântau. Gardianul l-a întrebat pentru ce a ridicat ochii şi ce-a văzut. „N-am ridicat ochii şi n-am văzut pe nimeni " a răspuns. Gardianul a început atunci să-l lovească în cap. Din curte şi până la etajul său n-a încetat să-l bată. Dar ajuns în celulă, gardianul a fost cuprins de panică şi deţinuţii l-au auzit coborând scările precipitat. Bolnav, sleit de puteri, Gh. B. avusese, pesemne, în celulă o hemoragie internă şi pe gardian l-a apucat frica. S-a dus repede după un doctor sau un superior. Pe scări, se auzeau zgomote de bocanci. Puţin după aceea au coborât. Gh. Brătianu probabil agoniza. Nu mai putea fi salvat. În acea zi, gardianul deschidea vizeta celulei lui Gh. B. din cinci în cinci minute. Voia să ştie dacă mai trăieşte. Noaptea, pe la 10-11, gardianul a coborât repede scările pentru a-şi avertiza superiorii. În celulele vecine oamenii au înţeles. Gheorghe Brătianu murise. Era însă prea târziu pentru a-l scoate din celulă şi a-l îngropa. Asta s-a întâmplat cu 24 de ore mai târziu.

Persoana care a povestit doamnei Brătianu se afla cu alţi 5-6 deţinuţi într-una din celulele vecine. A doua zi, ca de obicei, unul dintre gardieni a venit să facă apelul. Părea beat,

zăpăcit. A rămas buimac câteva minute înainte de a se hotărî să facă apelul. S-a dus la celula lui Gh. B. și a ieşit cu un mic borcan de marmeladă. „Pomană" a spus el lăsându-le borcanul.

Am regretat că Părintele plecase. Mă gândeam: privatio boni... Şi mă mai gândeam la ceva: la Paris se spunea că Gh. Brătianu s-a sinucis tăindu-şi venele cu o bucată de metal pe care o ascuţise luni de zile. Versiunea aceasta fusese deci inventată. Foarte abili, responsabilii închisorii lansaseră un zvon credibil deoarece se potrivea cu voinţa, răbdarea şi eroismul victimei."

Alte două mărturii confirmă că a fost bătut cu violenţă în cap. Un singur martor, Părintele Deliman, care trăieşte în România, mi-a spus că nimeni n-a fost bătut în închisoarea de la Sighet. Părintele face parte din Biserica greco-catolică persecutată și interzisă în acelaşi timp cu partidele politice şi care continuă să fie interzisă.

În 1975, am întâlnit un tânăr pictor român, Horia Bernea, care avea o expoziţie la Paris. Aflându-mă singur cu el mi-a încredinţat un mesaj din partea tatălui său ce fusese deţinut politic: *„Tatăl dumneavoastră s-a sinucis lovindu-se cu capul de caloriferul din celulă."* Această mărturie indirectă, auzită probabil în închisorile prin care trecuse Ernest Bemea, ar fi avut nevoie de explicaţii pe care nu puteam să i le cer. Să fi existat calorifere în celulele închisorii din Sighet? Am înregistrat însă că era vorba tot de lovituri în cap. La 24 decembrie 1987, am primit de la Dl Sporea din München, co-editor al cărţii *„La Mer Noire"*, în fotocopie, un capitol dintr-o carte, publicată la editura *Dreptatea* din New York (P.O.BOX 54 - Time Square Station, New York 10108 USA), intitulată *„File de istorie "* şi semnată de N. Carandino. În acest capitol, ca de altfel şi în restul cărţii, N. Carandino publică amintirile lui de deţinut la închisoarea din Sighet. Între altele, el l-ar fi identificat pe Gh. B. într-un prizonier buimăcit, dezarticulat cu totul și cu totul terorizat de gardieni, care-şi băteau joc de el silindu-l să cânte ca un cocoș sau să miaune ca o pisică. N. Carandino termină capitolul afirmând că, într-o noapte, tatăl meu, folosind alfabetul Morse, ar fi ciocănit insistent în peretele care-i despărţea, cerându-i ajutor. N. Carandino a

crezut că era vorba de o cursă pe care i-o întinde gardianul şi n-a răspuns, având acum remuşcări. A doua zi, spune textul, am aflat că Gh. B. s-a sinucis spânzurându-se cu un cearşaf din care a făcut un fel de frânghie.

N. Carandino a fost gazetar naţional-ţărănist, redactor şef al ziarului *Dreptatea*, organul acestui partid. El trăia în România, dar am izbutit printr-un prieten să-l întreb dacă textul publicat la New York este cu adevărat al lui. Mi-a transmis că nu l-a văzut niciodată și că nu este la curent cu nimic. Pe de altă parte, după informaţii culese în dreapta și stânga, editorul lui N. Carandino e bine cunoscut: e vorba de un oarecare Dean Milhovan, pe adevăratul său nume Mitu. Pacepa, fostul şef al spionajului, afirmă că publicaţia lui Milhovan, *Dreptatea*, era finanţată cu fonduri provenind de la Securitate (Red Horizons, pag. 388, Ed. *Regnery Gateway, Washington*, SUA, apărută în 1988, iar în limba franceză la *Editura Presses de la Cité*).

Această nouă versiune a sinuciderii era deci, practic vorbind, semnată de Securitate. De data aceasta rănile erau plasate tot în zona capului, mai exact pe gât. În același timp „mărturia" lui N. Carandino, apărea la Bucureşti, la *Editura Meridiane*, în traducere românească, textul lui Gh. B. despre *Istoria Mării Negre*. M-am întrebat dacă era o întâmplare sau o coincidenţă. Am cerut în scris şi prin radio (emisiunea în limba română de la BBC) tuturor celor care pot să-mi trimită o mărturie directă sau indirectă asupra faptelor ce au precedat moartea lui Gh. B. sau a celor privind decesul său. Am cerut, în acelaşi timp, familiei mele, prietenilor şi cunoştinţelor să-mi împărtăşească prin scris tot ce ştiu sau cred ei despre acest subiect.

Prima scrisoare primită a fost din Elveţia, de la Dan Brătianu[2], văr cu tatăl meu:

[2] Dan Brătianu a făcut şi el mai mulţi ani de închisoare şi, în exil, şi-a scris memoriile. Câteva capitole din ele au fost traduse şi transmise la Radio Europa Liberă, în emisiunea lui Virgil Ierunca, Povestea Vorbei. Textul integral a

„…I. G., cu care mă aflam în aceeaşi celulă la închisoarea din Dej, era de corvoadă la Sighet şi a fost însărcinat să cureţe celula în care a fost asasinat Gh. B. Patul era plin de sânge, iar pe pereţi sângele se întindea până în tavan. Ziaristul maghiar Gardoni mi-a confirmat spusele lui I. G. Se pare că Gh. B. a fost omorât cu un piron pe care i l-au înfipt în gât şi, probabil, după o luptă cu victima, ceea ce explică sângele de pe pereţi. Să examinăm acum care erau posibilităţile pe care le avea un deţinut izolat la secret să se sinucidă. Gardienii erau obligaţi să privească în celula în care se afla deţinutul aproape din două în două minute. Pentru o sinucidere era nevoie de mai multă vreme. În timpul zilei, deţinutul era obligat să şadă pe pat de la orele 5 dimineaţa la orele 10 seara. Noaptea, nu avea voie să-şi bage mâinile sub pătură. Era exclus să te afli în posesia unui ciob de sticlă sau a unei bucăţi de metal cu care să-ţi tai venele fiindcă nu exista nici un mijloc să ţi le procuri, iar percheziţiile erau, pe de altă parte, foarte minuţioase şi frecvente. Trebuia să te dezbraci la piele şi fiecare obiect era examinat cu mare atenţie. Până şi un ac ar fi fost greu să ascunzi. Eu însumi am fost ţinut la izolare timp de doi ani la Uranus şi, de mai multe ori, câte două-trei luni la Malmaison[3], la Ministerul de Interne, la Piteşti şi la Zarca din Aiud. Cunosc deci foarte bine condiţiile de detenţie. Erau pretutindeni aceleaşi. În cincisprezece ani de închisoare câţi am făcut n-am auzit decât de un singur caz de sinucidere izbutită. Un deţinut care s-a aruncat în golul scării. În urma acestei sinucideri au fost imediat puse între etaje grilaje de protecţie."

---

fost publicat în 1996 de Fundaţia „Academia Civică", în colecţia „Biblioteca Sighet", sub titlul „*Martor dintr-o ţară încătuşată*" (editor Romulus Rusan).

[3] Cazarmă construită de francezi în 1917, la Bucureşti, transformată ulterior în închisoare.

SFÂNTUL GHEORGHE

După moartea tatei, mama a primit, cu o întârziere de câţiva ani, efectele fostului deţinut, obiecte care se află acum în posesia mea și pe care am putut să le examinez îndeaproape[4]. O veche bască bleumarin de care îmi amintesc din copilărie, o cravată, ceasul lui elveţian din oţel pe care de asemenea l-am recunoscut, o bucată de astrahan neagră provenind probabil din gulerul unui palton și un portmoneu. Am descoperit în el o minusculă şi subţire carte de rugăciuni vechi, o mică medalie a Fecioarei de la Lourdes, un medalion de bronz cu sfinţii Constantin și Elena pe o parte, iar pe cealaltă parte Sf. Gheorghe, în sfârşit, un foarte mic relicvariu al. Sf. Thérese de Lisieux. În paginile cărţuliei de rugăciuni am descoperit și o poză cu Sf. Gheorghe luptând împotriva balaurului, asemănătoare cu cea de pe medalion.

Dacă n-ar fi existat două obiecte cu Sf. Gheorghe m-aş fi îndoit de apartenenţa lor deoarece nu-l ştiam pe tatăl meu atât de credincios. Pe de altă parte, mai mulţi martori afirmă că el a fost văzut pentru ultima oară de Sf. Gheorghe. Apropierea între sărbătoare şi moartea lui m-a intrigat. Exista oare vreo legătură? Și care? Iconografia Sf. Gheorghe îl arată cu lancea în mână străpungând gâtul balaurului.

Căutând o explicaţie, am scris Mgr. H. Menges, episcop romano-catolic care locuieşte în Germania, pentru a-l ruga să-mi spună ce crede şi să aducă mărturia sa. Mi-a răspuns la 20 martie 1988, precizând că Gh. B. poseda acele obiecte la intrarea sa în închisoare, dar, ca oricare alt prizonier, n-a fost autorizat să le ia cu sine în celulă. Mi-a mai scris că făcuse și el investigaţii printre mai mulţi martori, adăugând*: „aceste documente sunt un indiciu că era profund credincios şi concluzia mea este că nu s-a sinucis."*

[4] Aceste amintiri au fost donate în 1999 de către doamna Maria Brătianu Memorialului Sighet şi sunt expuse în sala dedicată lui Gheorghe Brătianu (n. ed.).

În iulie 1988, am primit mărturia preotului Alexandru Raţiu din Statele Unite:

„Am încercat să-mi amintesc precis de zilele petrecute la Sighet cu toţi foştii miniştri care supravieţuiseră, de la cei din 1905 din guvernul Averescu[5] şi până la cei din 1948, din guvernul Tătărescu[6]. La Sighet au fost deţinuţi vreo 80 de foşti miniştri şi oameni politici, precum şi 56 de episcopi şi preoţi greco-catolici. Unul dintre miniştri a murit în vagonul celular care-l ducea la Sighet, pe 6 mai 1950, corpul său a fost abandonat pe drum, într-un sediu al Securităţii. Nu-mi mai amintesc numele lui[7]. Închisoarea de la Sighet era un penitenciar destinat detenţiei oamenilor politici și personalităţilor marcante ale vieţii culturale și politice din România. Ea a funcţionat de la 6 mai 1950 până la 15 iunie 1955. Toţi deţinuţii fuseseră arestaţi ilegal, de Securitate, la domiciliu, în timpul nopţii, toţi nejudecaţi şi necondamnaţi, cu excepţia lui Iuliu Maniu și a grupului Ion Mihalache, Ilie Lazăr, Nicolae Carandino, ultimii trei arestaţi la

[5] Alexandru Averescu, născut la 22.04.1859 la Ismail (Basarabia), mort la 3.10.1938 la Bucureşti. General şi ministru de Război în 1907. În timpul războiului din Balcani, în 1913, conduce operaţiile militare împotriva Bulgariei, iar între 1916-1918 este tacticianul victoriei asupra trupelor germane la Mărăşeşti. Şef al Partidului Poporului, creat în 1918, este prim-ministru din martie 1920 până în decembrie 1921 şi din martie 1926 până în iunie 1927.

[6] Gheorghe Tătărescu, născut la 1887, decedat la Bucureşti în 1957. Liberal disident, el conduce guvernul între 1934-1937 şi 1939-1940. Ca ministru de Externe, a negociat cedarea Basarabiei către URSS. În 1945 face parte din cabinetul comunist al lui Petru Groza, iar în 1947 este obligat să demisioneze. Arestat în 1950, a fost internat în spitalul dr. Gerota, transformat în centru de detenţie, unde a trăit în cel mai mare secret, având totuşi dreptul să-şi vadă familia.

[7] Este vorba, potrivit unor documente de istorie orală, de Daniel Ciugureanu (n. ed.).

Tămădău[8] în 1947. Regimul de la Sighet era deosebit de inuman, tiranic și barbar. L-am descris într-o carte publicată în Statele Unite, în 1979 („Stolen Church"*).*

La Sighet au fost închise şi supuse la un regim de exterminare personalităţi de seamă ale intelectualităţii româneşti. Printre ele şi tatăl dumneavoastră. Se mai aflau tot acolo unchiul său, Dinu Brătianu, şi Constantin (zis Bebe) Brătianu[9]. Îi cunoșteam din auzite și din activitatea lor profesorală și politică în slujba țării.

La Sighet, un grup de 21 de preoţi greco-catolici au efectuat corvezile din închisoare, secţie cu secţie: măturat, curăţat, tăiat lemne etc. Eu eram cel mai tânăr, aveam 33 de ani. Am început corvoada la 25 mai 1950, iar de Crăciun, în acel an, am reuşit să-i identific pe toţi miniştrii naţional ţărănişti, liberali, social-democraţi etc. În ciuda unei severe supravegheri, cu mari riscuri, am reuşit să-l identific şi pe tatăl dumneavoastră și să iau contact cu el. Vorbeam franţuzeşte[10]*. Treizeci și șase de persoane erau întemniţate singure, izolate, fiecare într-o celulă.*

Gh. B. a fost izolat tot timpul. Îmi amintesc că se afla, în 1952, în celula nr. 8, la parter. Anul următor a fost mutat în secția a 3-a, în celula 73.

---

[8] Tămădău, localitate rurală la circa 30 km de Bucureşti, unde autorităţile comuniste au organizat înscenarea menită să ducă la arestarea conducătorilor naţional-ţărănişti: de acolo ar fi trebuit să fie conduşi, în mare „secret", cu avionul peste graniţă. Maniu a refuzat să plece în străinătate.

[9] Constantin I. Brătianu, (13.01.1866-20.08.1950). Şef al Partidului Liberal, din 1933, ministru de Finanţe între 1933-1934. S-a opus dictaturii regelui Carol II, apoi politicii mareşalului Antonescu şi, în sfârşit, comunizării României. Arestat în 1950, n-a fost nici judecat, nici condamnat, murind după câteva săptămâni de detenţie în închisoarea Sighet. Constantin (Bebe) Brătianu (1887-1956), secretar general al PNL, arestat în acelaşi lot al demnitarilor, în noaptea de 5/6 mai 1950, şi încarcerat la Sighet.

[10] Pentru a nu fi înţeleşi de gardieni (n. ed.)

Cei ce se aflau izolaţi erau terorizaţi, îndurau toate batjocurile și insultele gardienilor, mult mai mult decât în celulele comune. Câţiva s-au sinucis, ca gen. Samsonovici, G. Tătăranu, amiralul Păiş, Radu Roşculeţ. Noi, preoţii catolici, am crezut că și tatăl dumneavoastră s-a sinucis. N. Carandino era vecinul său în primăvara lui 1953. În textul lui el dă detalii referitoare la circumstanţele decesului care-mi sunt necunoscute[11]*. De pildă, faptul că gardienii i-ar fi cerut să imite cocoşul, pisica sau câinele. Nu-mi vine să cred, fiindcă tot ce se petrecea se auzea în toată închisoarea.*

Ştiu doar că gardienii îşi băteau joc de Costică Argetoianu, om în vârstă de 86 de ani, cerându-i, în schimbul unei porţii suplimentare, să imite ursul, lupul şi alte animale. Era senil şi executa grotesc tot ce-i cereau gardienii. L-am văzut cu ochii mei deoarece eram în celula nr. 8 şi el se afla în faţă, la nr. 22. Nu cred că tatăl dumneavoastră s-a lăsat astfel umilit. Mai degrabă cred că N. Carandino confundă persoanele, că este tendenţios, dacă nu cumva are prejudecăţi împotriva liberalilor. Dar e probabil şi ca tatăl dumneavoastră să se fi sinucis, fiindcă în 25 aprilie 1953 a fost adus în curte – plimbare de 15 minute, obligatorie la fiecare 3 zile. Fiecare secţie era obligată la tăcere și secret, n-aveam voie să vorbim tare, să pronunţăm vreun nume de persoană, era interzis, sub ameninţarea de a fi foarte sever pedepsit, să priveşti în curte printre gratiile ferestrei. Din ghereta aflată la 6 metri, soldatul putea controla ferestrele din partea stângă a închisorii. Dacă cineva îndrăznea să pândească mişcările din curte, soldatul avea ordin să tragă. Dădea alarma și făcea un raport gardianului care identifica celula şi-l informa pe directorul închisorii, Vasile Ciolpan.

Eu eram în celula 48, cu încă 11 preoţi greco-catolici. Fără să mă laud, am fost totdeauna curajos şi-mi asumam multe riscuri. Am fost de multe ori prins şi pedepsit, încarcerat într-o minusculă celulă lipsită de lumină. Pedeapsa era să stai în picioarele goale și pe jumătate

[11] Este vorba, probabil, de acelaşi text din „*Dreptatea*" lui Dean Milhovan.

dezbrăcat, iarna sau vara. Am fost de două ori izolat, cu ferestrele ferecate, aproape fără mâncare. Izolarea era, teribilă: singur fără un tovarăş de suferinţă, fără lectură (nici măcar un ziar al partidului plin de minciuni), înfometat, bătut etc.

Cum spuneam, la 25 aprilie 1953, l-am văzut pe tatăl dumneavoastră plimbându-se singur, cu ochii în jos, grăbit, forţat de gardianul său, Laviţă Vasile, originar dintr-un sat de lângă Sighet, care-l insulta tot timpul. Nu ştiu dacă-l și bătea. Dar Gh. B. privea din când în când înspre cer, ca și când s-ar fi rugat sau ar fi cerut protecţia lui Dumnezeu. Părea foarte obosit, abătut, deprimat. Avea chipul foarte slăbit şi de o mare tristeţe. Părea nenorocit, disperat. Gardianul continua să strige, să-l insulte, terorizându-l. A fost ultima oară când l-am văzut. Două zile mai târziu, la 27 aprilie, am aflat de moartea lui prin alfabetul Morse pe care-l inventasem. În timpul nopţii, trupul a fost transportat într-un camion militar şi ingropat în cimitirul evreiesc, cimitir abandonat pe malurile râului Iza (am fotografia acestui cimitir) [12]*. Mi s-a poruncit să curăţ celula nr. 73. Pe duşumea am văzut picături de sânge şi pe tinetă nişte blacheuri foarte ascuţite. Am bănuit că a avut loc o sinucidere, dar nu sunt sigur Totul era posibil la Sighet, unde personalităţile pe care le-am menţionat mai sus s-au sinucis. E posibil ca tatăl dumneavoastră, un om de o cultură şi o educaţie superioară şi de o mare sensibilitate, să nu mai fi putut suporta umilinţele, torturile și suferinţele şi să ajungă la acest act fatal. Numai Dumnezeu ştie şi cunoaşte inima oamenilor. Rezistenţa fizică a multor deţinuţi, mai ales printre cei care nu fuseseră nici judecaţi, nici condamnaţi, a avut limite. Singurul mod de a scăpa de suferinţele la care erai supus era sinuciderea. E posibil ca tatăl dumneavoastră să fi ajuns la această extremitate.*

Noi, preoţii, ne-am rugat pentru tatăl dumneavoastră ca şi pentru ceilalţi 49 de deţinuţi asasinaţi la Sighet. Gh. B. simboliza toată descendenţa sa, începând cu Ion C. Brătianu,

[12] Probabil e vorba de „Cimitirul Săracilor“ de la Cearda.

fondatorul României Mari, şi sfârşind cu Dinu și Vintilă Brătianu. Dar tatăl dumneavoastră i-a depăşit pe toţi. Cunosc multe detalii din viaţa sa. Fiind la Roma, în 1939, am aflat că a fost unul din cei mai buni bizantinologi la congresul de la Bucureşti, după părerea părintelui Severian Saloville - un călugăr asumptionist francez, fostul nostru director spiritual de la Colegiul Pio Romeno. De asemenea, Zenobie Pâclişanu, un istoric al Bisericii Unite și fost director în Ministerul Cultelor, direcţia minorităţi, ne-a povestit o mulţime de lucruri despre operele lui istorice. Pâclişanu era şi el membru al Academiei Române, ei se cunoscuseră și lucraseră împreună la o revistă de istorie pentru apărarea României, împotriva intrigilor ungurilor care voiau Transilvania.

Am păstrat eu însumi despre tatăl dumneavoastră o minunată amintire şi sunt plin de admiraţie pentru ultima sa probă de erudiţie şi spiritualitate creştină. Mă explic. După şederea mea, la începutul lui 1952, la izolare, în celula nr. 8, la parter și după mutarea tatălui dumneavoastră în celula nr. 73, am fost izolat în locul lui. Era celula cea mai bine supravegheată, aflată in apropierea locului în care se adunau ziua și noaptea gardienii. Pătrunzând în fosta celulă a lui Gh. B. am văzut scrijelit pe perete, probabil cu un cui, un plan de istorie universală în limba franceză. Tot pe perete am mai văzut însă şi o cruce, desenată, însoţită de o rugăciune, tot în franceză, către Isus. Am învăţat-o pe de rost. Era foarte frumoasă, dogmatică și poetică. Revela un spirit profund creştin, foarte sensibil și încrezător. Când mi s-a sfârşit pedeapsa izolării am repetat-o şi celorlalţi preoţi. Din nefericire, după 35 de ani, am uitat-o.

M-am rugat în fiecare zi pentru el (...)."

Scrisoarea Părintelui, care m-a răscolit cu evocarea acestei închisori, se încheie cu câteva cuvinte de mângâiere adresate nouă.

MĂRTURIA MONSENIORULUI ALEXANDRU TODEA

Reghin, 15 mai 1990

Mă numesc Alexandru Todea, episcop greco-catolic, condamnat pe viaţă de Tribunalul Militar Bucureşti, în 1950. Transferat, după o condamnare, de la Ministerul de Interne din Bucureşti la Sighet, la 2 martie 1952, am fost întemniţat în celula 45, unde mai erau şi alţi deţinuţi, toţi episcopi, preoţi greco-catolici şi romano-catolici, în total 13 persoane. După câteva luni, în 1952, a intrat în celulă ofiţerul politic și ne-a spus că suntem celulă de lucru. Pe mine m-au numit – eram mai tânăr și mai viguros decât ceilalţi –, şeful acesteia. Era vorba de măturatul închisorii, curăţitul WC-urilor, trasul apei la o pompă din pivniţă. Această apă era necesară pentru toată închisoarea şi, când era spălatul rufelor, trebuia să ne punem câte doi să întoarcem manivela (de 7000 de ori pe zi). Doi ne împărţeam cu rândul la manivelă şi alţi patru trăgeau la o rudă de lemn ca să fie ceva mai uşor, fiindcă pompa era veche şi foarte greu de manevrat. Însă totdeauna am lucrat cu multă plăcere pentru că era spre binele tuturor deţinuţilor, mai ales al celor izolaţi în celule de o singură persoană, unde-şi depănau firul zilelor în suferinţă, mizerie şi tot ce închisoarea comunistă aducea cu sine.

În general, cu ocazia măturatului, încercam să luăm contact cu cei care se găseau în diferitele celule pentru a afla cine este în închisoare, şi dacă putem să le aducem un ajutor sau o mângâiere; eram preoţi și căutam să-i încurajăm, chiar dacă n-aveam argumentele valabile pentru ce se petrecea în acele zile. Încetul cu încetul, pe când adunam praful în prag și strângeam în vasul pe care-l purtam cu noi, am reuşit să cunoaştem cine era dincolo de uşi.

Într-una din zile, și anume pe la sfârşitul lui 1952, pe câte îmi amintesc, am aflat că în celula 73 se afla profesorul Gheorghe Brătianu. Evident, nu puteam să întreţinem o conversaţie lungă, doar câte un cuvânt, două, pentru că eram supravegheaţi. Ni se spusese: dacă vorbiţi veţi fi depistaţi şi vă rămâne creierul pe pereţi, n-o să aveţi nici timp să regretaţi ce aţi făcut!

Totuşi, noi am căutat să ne organizăm în aşa fel încât să putem vorbi. Aşa am aflat unde erau Gheorghe Brătianu, Iuliu Maniu și diferiţi generali. Printre cei din urmă, generalul Ilcuş pierduse contactul cu lumea reală, în termeni populari înnebunise. Din cele aflate mai târziu de la alţii, a fost o figură foarte distinsă de militar, însă anii îndelungaţi de izolare și alte mizerii l-au făcut să ajungă în această situaţie. A beneficiat totuşi de un mic semn de favoare fiindcă l-au introdus în celula lui, pe episcopul greco-catolic Ioan Ploscariu, care era şi el arestat. El îl calma în anumite momente, când vocifera, și reuşea să-l convingă să se potolească, pentru că miliţienii îşi bat joc de dânsul. Am amintit acest lucru pentru ca să se înţeleagă atmosfera în care se depănau zilele deţinuţilor de la Sighet.

Am aflat, cum am spus, şi de prezenţa profesorului Brătianu, dar deodată n-a mai răspuns la celula 73. Am întrebat la celula 71 cine este aici și răspunsul a fost „Gheorghe Brătianu". Aceasta s-a petrecut în primele luni ale anului 1953. A fost prima luare de contact și totodată ne spuneam între noi, în celulă, cine și unde sunt personalităţile închise cu noi. În această puşcărie sinistră nu eram mai mult de 100-120 persoane, dar majoritatea erau izolaţi, fiecare în câte o celulă, numai în câteva celule mari erau 10 până la 20 de persoane. Acolo viaţa era totuşi mai uşoară. Stabilind acest contact cu celula 7l, știind cine era acolo, am observat, după cum ne răspundea, că profesorului Brătianu îi slăbise vocea. Aveam destulă experienţă ca să ne dăm seama, după cum ni se răspundea și după alte scurte conversații pe care le puteam înnoda cu persoana de după uşă, dacă deţinutul era sănătos sau bolnav. Întrebându-l odată ce mai face, profesorul Brătianu a răspuns numai „sunt bolnav". Atât. În altă zi: „De ce suferiţi, domnule Brătianu?" „Stomacul", şi a adăugat: „Dizenterie, diaree care s-a transformat în dizenterie".

Bineînţeles, am fost foarte impresionat, mai ales că nu observasem la uşă nimic, nici o vizită medicală, sau măcar o persoană care să-l consulte în semn de bunăvoinţă pentru ca omul să nu ajungă într-o situaţie atât de gravă încât să nu se mai poată ajuta singur. Altă dată mi-a

spus că a venit o comisie şi, după câte mi-aduc aminte, a fost expresia sa, o comisie de la Bucureşti care i-a promis tratament medical cu singura condiţie să renunţe la ce a scris referitor la faptul că Basarabia și Bucovina sunt pământ românesc şi să susţină în altă ediţie că aparţin Rusiei. Gh. B. mi-a spus că a răspuns: „Nu-mi voi trăda ţara; nu pot dezminţi un adevăr istoric și nimic în lume nu mă poate justifica să scriu neadevăruri despre istoria românească". Atunci acele persoane i-au zis: „N-ai să primeşti îngrijire, nici tratament, nici medicamente, aici ai să pieri." Gh. B. le-a răspuns: „Şi dumneavoastră o să pieriţi într-o zi, dar nu-i totuna să pieri cu demnitate sau cu laşitate." L-au privit în ochi, n-au mai spus nimic și au plecat. A rămas mai departe, singur, în celula 7l a închisorii Sighet. Am auzit amândoi - colegul meu și cu mine - aceste cuvinte din gura lui. Dar zilele treceau și nu ne puteam opri la uşa sa în fiecare zi, fiindcă depindea de numărul gardienilor care ne supravegheau şi de ofiţerii care treceau pe acolo. Din când în când, măturând şi adunând praful în faţa uşii, aveam timp să întreţinem o scurtă conversaţie sau să dăm un semn unui bolnav că suntem acolo, dacă are ceva de spus.

După această întâmplare, de câte ori spuneam „laudetur", care era un consemn între cei de pe coridor și cei din celulă, n-a mai răspuns niciodată și nu auzeam decât o respiraţie adâncă şi grea. Această respiraţie se auzea foarte bine până dincolo de uşă, pe coridor. Ne-am dat seama că era foarte grav bolnav. Ştiam acum de ce suferă. Au trecut câteva zile, 10-12 poate, şi boala se agrava cu fiecare clipă. Ne-am dat seama că nimeni nu-l ajută. În timp ce ziua eram trimişi la lucru, mai ales când trebuia să pompăm apa din subsol, eram cu ochii în toate părţile să observăm ce se întâmplă. Psihologia noastră era să încercăm să prindem tot ce se petrece pentru ca, sub o formă sau alta, cu un cuvânt cel puţin, să putem consola sau mângâia pe cineva. Aşa ne-am dat seama că e o tăcere de mormânt în celula 71 și că acolo nu intra nimeni. În privinţa alimentaţiei, am observat totuşi că, în locul arpacaşului obişnuit, îi puneau la uşă o gamelă cu doi-trei cartofi copţi, dar erau arşi, cu coaja neagră. Cu coada ochiului observam totul, era psihologia deţinutului. Dimineaţa, când ieşeam să măturăm mai târziu, pe la ora 10-

11, i se puneau la uşă aceşti cartofi. Dacă erau sau nu introduşi înăuntru, n-am văzut. Sigur este însă că nu era ceea ce-i trebuia pentru o boală aşa de gravă ca dizenteria, mai ales în absenţa oricărui tratament.

În jurul zilei de Sf. Gheorghe, 23 aprilie – cred că. Gh. Brătianu a decedat chiar pe 23 aprilie – noi doi, care măturam şi strângeam praful, n-am mai auzit nici o respiraţie, nici o mişcare în celulă. Fiindcă în penitenciar simţurile deţinutului se dezvoltă în privinţa a tot ce înseamnă mediul închisorii, astfel că vede, aude, simte mai bine ca în viaţa normală. Am ajuns la concluzia că ceva se petrecuse în celula lui Gh. B. Era concluzia care se impunea: ori l-au dus la tratament, ori a decedat. Într-o noapte, probabil în noaptea dintre 23 și 24 aprilie 1953, am auzit sunetul sinistru al căruţei militare şi am avut certitudinea că cineva murise; şi, fără să ştiu de ce, a doua zi ne-am întrebat dacă nu cumva este Gh. B. cel care a murit. Am trecut măturând în faţa uşii lui. Nimic. Nici un semn, nici bun, nici rău, ca și când nimic nu se întâmplase, nici un zgomot, nici o mişcare.

Într-o dimineaţă, era o duminică, a intrat un gardian și un ofiţer politic imediat după ce a sunat deşteptarea (nu-mi amintesc bine data, ar trebui verificat într-un vechi calendar pentru a vedea când a căzut în acel an 23 aprilie[13], dar ştiu că era o duminică aproape de această dată). M-au chemat și mi-au spus: „Ia pe unul cu tine“ şi l-am luat pe cel care era totdeauna dispus, din dăruire spirituală, să muncească și cu care mă înţelesesem ca, atunci când sunt solicitaţi doi pentru muncile obişnuite din închisoare, să-l iau pe dânsul să mă ajute, căci o făcea cu mare plăcere, chiar dacă ar fi fost de zece ori pe zi. Ceea ce am şi făcut, ca întotdeauna când două persoane erau de corvoadă. Aşa că acest preot din Moldova, care se numea Gheorghe Pătraşcu, m-a însoţit şi de data aceasta. Mi-au zis: „A fost un bolnav într-o celulă. L-am dus la spital, pentru tratament, să se vindece, şi celula a rămas murdară. Veniţi să o curăţaţi.“ Când

[13] Ziua de 23 aprilie 1953 a căzut într-o joi.

am intrat în celulă am fost foarte impresionaţi, nu atât pentru ce am văzut acolo, cât de pagina de suferinţă a profesorului Gh. B. pe care o evoca, şi insist și declar că dânsul a fost, și nici vorbă de altă persoană, în afară de orice alte presupuneri sau observaţii care s-ar fi putut baza pe bune intenţii. Aşa cum el a afirmat că Basarabia şi Bucovina au fost totdeauna pământ românesc, afirm, ca și colegul meu, că în celula aceea a trăit și acolo a decedat Gheorghe Brătianu. Fără alte comentarii sau discuţii. Și nu eram impresionaţi de ceea ce vedeam în celulă, ci de suferinţa îngrozitoare care înţelegeai că se consumase acolo, unde acest om excepţional a rămas fără nici un ajutor.

Am admirat totdeauna atitudinea profesorului Gheorghe Brătianu, pe care nu toţi au avut-o, pentru că, fără să dăm cu pietre în nimeni, pătimirea era greu de suportat şi crucea era foarte greu de purtat. Precizez că, intraţi în cameră, ne-am apucat de treabă. Am zis ofiţerului politic și gardianului să ne dea mai multe cârpe, apă multă şi două perii, fiindcă am mai curăţat celule, dar aşa ceva nu mai văzusem. Ne-a dat o singură cârpă. A fost prima și ultima celulă pe care am găsit-o în acea stare. Am dedus că se târa de la pat la tinetă, căzând, și când se ridica era nevoie să se sprijine de perete pentru a se întoarce în pat. Se vedea, după urmele degetelor pe marginea mesei, după ceea ce rămânea pe degete după ce cădea, cum reusea să se reaşeze în patul de suferinţă unde s-a sfârşit. Ne-am trudit să curăţăm cât mai bine celula, şi în amintirea sa și pentru cel care trebuia să fie adus acolo după dânsul. Mai întâi am ars salteaua într-un colţ al închisorii: s-a răspândit un fum şi un miros care au făcut să se răspândească zvonul că cineva a fost ars în acea zi, ceea ce au crezut şi miliţienii, cum am aflat de la unii dintre ei, fiindcă şi printre ei era câte unul mai bun la suflet. Nu spun că nu s-ar fi putut petrece și aşa ceva, dar cu siguranţă nu s-a întâmplat cât am stat eu la Sighet şi-am muncit, cu camera mea 45.

Cum spuneam, am curăţat această celulă, care avea ziduri și duşumele, dar mai ales pe peretele de lângă pat, urme de materii fecale foarte diluate, din cauza lipsei de alimentaţie; și

din cauza bolii care l-a chinuit până la moarte. Eram foarte în impresionaţi. (...) Îmi amintesc că au fost colegi de celulă, cu episcopul romano-catolic Márton, care, când am anunţat în celula noastră decesul profesorului Gh. Brătianu, a spus: „Ce exemplu pentru noi, preoţii, care am primit această formaţie prin misiunea noastră, ce încurajare este atitudinea pe care a dovedit-o preferând să refuze tratamentul decât să-şi renege convingerile care se identificau cu viaţa sa.“ Or, părerea mea este că tot ce s-a spus -şi am auzit la radio o asemenea emisiune – despre moartea profesorului Gh. Brătianu nu corespunde adevărului; de aceea ţin să precizez, încă o dată, că Părintele Alexandru Raţiu, pe care-l cunosc mai bine, când, de pildă, descrie ce a văzut în celula 73, nu ştia că Gh. B. fusese transferat într-o altă celulă şi, văzând câteva picături de sânge pe duşumea, a dedus, fără rea intenţie, că ar fi decedat acolo. Dar de când l-am văzut în cursul unei vizite făcute în România, în luna aprilie 1990, s-a convins şi el de ceea ce i-am spus, anume că Gh. B. a fost transferat din celula 73 în celula 71. Am vorbit deci de celula 73, în care Gh. B. se mai plimba puţin şi de celula 71, în care ne-a spus că este bolnav și că a refuzat oferta celor care au venit să-i propună un tratament medical cu condiţia să-şi schimbe convingerile. Or, acest refuz, manifestat de un om care cunoştea psihologia umană şi era conştient de starea sănătăţii sale, exclude sinuciderea, pe care eu o neg categoric.

Mai mult, un miliţian – dintre cei care ne făceau câte un serviciu din când în când – ne-a spus nouă, celor doi măturători, că Gh. B. a murit în noaptea trecută (n-am reţinut în amănunt, poate a spus „într-una din nopţile trecute“) „în celula pe care o ştiţi“. Deci el presupunea că ştim care este acea celulă. De aceea, în amintirea acestor schimburi de cuvinte în celula de izolare și suferinţă în care se afla profesorul Gh. B. aş dori să ajut la risipirea tuturor afirmaţiilor care s-au făcut cu privire la moartea sa. Nu poţi să judeci în nici un caz dacă nu ţii seama şi de forţa de caracter, de psihologie şi de istorie, cum aţi spus-o, adică de faptul că totul poate să se schimbe mâine. A sfârşit astfel ca pe un altar al sacrificiului pentru credinţa sa și pentru convingerile sale.

Voi repeta ceea ce, de altfel, am afirmat şi public cu ocazia unui congres ţinut în martie 1990 în Germania, la care am vorbit de această problemă, amintind că noi, preoţii, am avut fericirea să-i ajutăm, cu mătura în mână, pe cei ce sufereau cel mai mult la izolarea îndelungată. Când ne-a spus că e bolnav, Gh. B. a adăugat, ştiind cine suntem: „Părinte, rugaţi-vă pentru mine." I-am răspuns: „Să ştiţi că în fiecare zi vă susţin cu rugăciunea mea și vă compătimim că sunteţi aici. Fiţi tare în Dumnezeu." Şi i-am dat, de dincolo de uşă, dezlegarea. A fost una din marile personalităţi ale ţării noastre căreia i-am dat dezlegarea, printre cei care, bolnavi, aşteptau moartea. La Congresul de la Koenigstein, am citat numele lui Gheorghe Brătianu şi al lui Iuliu Maniu. În ce-l priveşte pe acesta din urmă, am aranjat cu N. Carandino, să-i dau dezlegarea prin vizetă. Care era deosebirea dintre celula profesorului Gh. Brătianu şi celula lui Iuliu Maniu? Maniu era aici de mai mult timp şi direcţia, interzicând accesul la deţinuţii izolaţi, a înlocuit sticla şi rămăsese doar tinicheaua. Astfel, sunetul putea trece mai uşor în celulă. De ce au înlocuit? Nu pentru o diferenţă de tratament, ci pentru că celula lui Maniu era și mai izolată, pe un culoar unde n-aveam voie să intrăm. Numai eu eram autorizat să-i duc tinetă la WC şi, readucând-o, am aflat că acolo se aflau I. Maniu și N. Carandino. Nu era nici un acces, doar eu aveam voie să merg acolo, sub supraveghere. Dar cu acest gardian, de care am amintit că era mai bun decât ceilalţi, am reuşit. Pentru celelalte porţi era mai uşor, fiindcă circulaţia nu era interzisă.

În discuţiile cu ortodocşii le-am spus direct: de ce vă permiteţi să faceţi diferenţe între români, dacă sunt catolici sau mai ales greco-catolici, când noi, la închisoare, nu făceam nici o deosebire și nici prin cap nu ne-ar fi trecut s-o facem, dimpotrivă, cu lacrimi în ochi îi ajutam pe toţi, indiferent dacă erau catolici sau ortodocşi şi, în acest context, am citat totdeauna numele lui Gh. B. Noi nu vă acuzăm că aţi preamărit un guvern care ne-a persecutat și a persecutat toată floarea intelectualitatii româneşti, personalităţi care se formează o dată la 300 de ani. Deci nu aruncaţi cu pietre (...).

Trebuie categoric dezminţită versiunea sinuciderii lui Gh. B. Versiunea în care e vorba de sticlă (că şi-ar fi tăiat venele cu un ciob) este falsă. Geamul era intact și de o parte şi de cealaltă și nici n-ar fi avut puterea să o facă, mâinile și picioarele îi erau descămate, lucru de care ne-am dat seama fiindcă am văzut urmele pe pereţi. Asta e realitatea și apoi, interior, era un om puternic, după părerea tuturor care l-au cunoscut. Mă tem însă că unele versiuni au și implicaţii politice.

Încă o dată resping toate versiunile despre aşa-zisa sinucidere a profesorului Gh. B. Căci am fost martor, auzind de dincolo de uşă greutatea respiraţiei sale, patul, în celula îngustă, fiind aproape de uşă. Și ştiu din gura lui răspunsul pe care l-a dat vizitatorilor săi: „Nu voi trăda". Nu s-a trădat nici pe sine. Acest om ar fi putut totuşi să obţină o ameliorare, un tratament mai uman, ce l-ar fi costat, câţi n-au făcut-o? (…).

Trebuie restabilit adevărul. Folosiţi mărturia mea. Cât priveşte versiunea că s-ar fi spânzurat cu cearşaful (N. Carandino), este imposibil[14]. Pentru că bolnavilor li se ridicau cearşafurile ca să nu aibă ei de lucru. N-a avut nici măcar cearşaf.

Ţin să vă prezint cele mai sincere condoleanţe și admiraţia mea pentru legătura spirituală pe care o păstraţi cu tatăl dumneavoastră. Fiindcă, în afară de a fi marele istoric, a fost omul care a fost.

Vreau să vă mai spun că aveam obiceiul să facem un prohod când murea cineva şi pentru Gh. B. l-am făcut în această celulă. Pentru Maniu a fost diferit, căci n-aveam voie să mă apropiu. Înainte de 2 februarie 1953, când era grav bolnav și i se apropia sfârşitul, Carandino m-a rugat să fac ceva. I-am răspuns: „La 2 februarie e mare sărbătoare și Sfânta Fecioară o să-l ajute.

[14] Corneliu Coposu, într-un volum de interviuri, spune că exactitatea unora din amintirile lui N. Carandino este subminată de caracterul literar.

Pregătiţi-l, dânsul să fie atent, că o să-i dau dezlegarea. N-are altceva de făcut decât să-şi regrete toate greşelile pe care le-a făcut în viaţă.“ Şi aşa, cu mătura în mână, i-am dat dezlegarea.

La Judecata de Apoi se va ţine seamă de cuvintele lui Gheorghe Brătianu: „Nu-mi voi trăda ţara.“

ISTORICII ROMÂNI și FAPTELE

După ce ani de zile au ocultat opera scrisă, viaţa şi moartea omului politic şi istoricului de renume internaţional care a fost Gh. Brătianu, de câţiva ani autorităţile române permit reeditarea operelor cu lungi introduceri pentru a explica tinerelor generaţii de studenţi şi lectori opera şi viaţa sa. Valeriu Râpeanu a fost primul care a vorbit de arestarea lui în 1950, în prefaţa la reeditarea cărţii „*Tradition historique de la fondation des Etats Roumains*“ (Editura Eminescu, Bucureşti, 1980). Moartea sa este evocată într-o frază scurtă: „A încetat din viaţă la 24 aprilie 1953.“

Stelian Brezeanu, în prefaţa la *„Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain“*, reeditată în 1988 (Editura Ştiinţifică și Enciclopedică, Bucureşti), rezumă, de asemenea*, „Moare în noaptea de 24/25 aprilie 1953.”*

Într-o carte consacrată operei şi personalităţii lui Gh. Brătianu *(„Confluenţe istoriografice româneşti şi europene“*, Iaşi, 1988, Universitatea „AL I. Cuza“), în capitolul intitulat „Gheorghe I. Brătianu“, semnat de Victor Spinei, acesta precizează: *„în noaptea de 7 spre 8 mai 1950 Gheorghe I. Brătianu este arestat și întemniţat la Sighet, fără a fi nici judecat, nici condamnat,*

soartă pe care o va împărtăşi şi soţia sa. Resemnându-se la ceea ce îi era predestinat, marele istoric i-ar fi înştiinţat pe tovarăşii săi de suferinţă că ultima sa dorinţă era să fie înmormântat la frontiera septentrională a ţării, pentru a o păzi mai bine. În viziunea sa halucinantă, ar fi dorit, asemenea Sfântului Demetrie din Salonic sau Sfântului Olaf din nordul Scandinaviei, eroi legendari ai Bizanţului şi normanzilor, să se întrupeze în soldat, de fiecare dată când duşmanii ar fi pus în primejdie pământul românesc. Umilinţele la care a fost supus au fost prea insuportabile pentru a le putea rezista fizic: astfel, în noaptea de 27 aprilie 1953, s-a sinucis tăindu-şi venele cu o bucată de sticlă, la Sighet, unde ispăşea pedeapsa de a purta un nume prea prestigios. După alte opinii, împărtăşite de cercurile apropiate familiei, moartea s-a datorat altor împrejurări. "

DATA

Chiar după notele din cartea lui V. Spinei, datele decesului variază; după Părintele Laurent (prefaţă la ediţia franceză a *„Mării Negre"*, Edition Societas Academica Daco- Romana): 26 aprilie 1953; 25 aprilie 1953, în *„Bulletin d' Informations pour les Roumains en exil"* (nr. 23515, mai 1979); și 27 aprilie, data conformă certificatului de deces şi înscrisă pe mormânt. Data de 24/25 aprilie este apropiată de cea menţionată de mama mea (23/24 aprilie) și de Mgr. Todea.

MORMINTELE

În 1971, familia a fost autorizată să-i înhumeze rămăşiţele pământeşti în cavoul familial de la Florica (astăzi aparţinând comunei Ştefăneşti, Argeş), alături de bunicul și tatăl său. Firida lui Gh. B. se află la dreapta, alături de cea a unchiului său Constantin LC. Brătianu (1866-1950) cu următoarea inscripţie: *„Ei au murit la Sighet păstrându-şi nezdruncinată credinţa. Oseminte înhumate pe 2 octombrie 1971."*

Într-adevăr, împreună cu sora mea, Ioana, am fost la Florica pentru înhumarea rămăşiţelor pământeşti la acea dată. Numai că osemintele primite nu erau ale lui. Am deschis sarcofagul minuscul împreună cu sora mea şi am constatat cu securistul de serviciu, care ne cerea semnătura de primire, că dentiţia mortului era una dintre cele mai perfecte ce ne-a fost dat să vedem. Poliţistul a ţinut, de altfel, să remarcăm acest lucru. Clar, osemintele nu erau ale lui Gh. Brătianu. Aveam de ales – sau să refuzăm aceste oseminte și să facem scandal, sau să continuăm ceremonia spunându-ne în sinea noastră: Nu vom uita niciodată! Nu vom uita niciodată!

Unchiul tatălui meu, Dinu, a fost recunoscut de ai săi. Tatăl meu, însă, odihneşte veşnic pe malurile râului Tisa.

ANEXE

REPERE CRONOLOGICE[15]

1898, *21 ianuarie/3 februarie*. Se naşte la Ruginoasa (Palatul Cuza), jud. Iaşi, Gheorghe I. Brătianu, viitorul mare istoric şi om politic, fiul lui Ion (Ionel) I.C. Brătianu (1864 – 1927) și al principesei Maria Moruzi-Cuza (de 34 ani), văduvă lui Alexandru Al. Cuza, fiul cel mare al domnitorului Alexandru Ioan I. Cuza.

1898-1916. Copilăria şi adolescenţa alături de mama sa la Ruginoasa şi Iaşi („Casa Pogor", proprietatea Mariei Moruzi). Liceul, urmat în particular. Bacalaureatul, în iulie 1916, la *Liceul Național* din Iaşi, fosta *Academie Mihăileană*.

1916, *14 februarie*. Încheie primul studiu istoric: *O oaste moldovenească acum trei veacuri – Răscoală boierimii împotriva lui Ştefan Tomşa*, care va fi publicat de Nicolae Iorga în *Revista Istorică*, anul II, nr. 3-6, martie-iunie 1916, pag. 54-79.

iulie. Vizitează pentru prima dată, la Vălenii de Munte, pe Nicolae Iorga (1871-1940). Amintire impresionantă.

[15] Din *Gh. Brătianu, Originile şi formarea unităţii româneşti*, ed. îngrijită de col. Aurel Pentelescu şi lt. col. Petre Otu, Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 1994. Vezi şi reconstituirea biografiei marelui istoric datorată lui Victor Spinei - *Gheorghe I. Brătianu, între vocatia istoriei şi tentaţiile vieţii politice*, în vol. *Confluențe istoriografice româneşti şi europene, 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iaşi, 1988, pag. 241-334.

15 august. România intră în vâltoarea primului război mondial, alături de puterile Antantei. Tânărul Gh. I. Brătianu obţine consimţământul scris al tatălui său de a se înrola voluntar în Regimentul 2 Artilerie Bucureşti, pentru a pleca pe front.

1917*, 31 martie*. Absolvă (după şase luni) Şcoala de ofiţeri de rezervă, artilerie, fiind avansat sublocotenent (Înaltul Decret Regal nr. 631 din 1 iunie 1917. Următoarele avansări în grad: locotenent- 23 iulie 1921, căpitan – 10 mai 1934, maior – 8 martie 1942. De la 5 septembrie 1941 este transferat la arma cavalerie).

vara. Ia parte la luptele armatei române pe Valea Trotuşului. În luna august este rănit şi trimis în spatele frontului.

2 decembrie. Se înscrie la Facultatea de Drept a Universităţii Adin Iaşi. Licenţă în Drept- 1919.

1918. În prima parte a anului se află pe frontul din Bucovina, unde este rănit a doua oară. La terminarea campaniei este trecut în rezerva armatei române. Experienţa războiului va fi consemnată în lucrarea *File rupte din cartea războiului* (f.a.).

1920–1921. Studii la Paris, la Universitatea Sorbona, precum și la *Ecole Practique des Hautes Etudes* şi *Ecole des Chartes*, cu mari personalităţi: Ferdinand Lot, Gabriel Millet, Charles Diehl ș.a. *La Collège de France* îl audiază pe Nicolae Iorga. Licențiat în Litere la *Sorbona* (iulie 1921). Se logodeşte, la Iaşi, cu Elena Sturdza, fiica lui Grigore Sturdza (decedată la Paris în 1970), cu care se va căsători ulterior. Din căsătorie au rezultat copiii: Maria şi gemenii Ion și Ioana.

1921, *octombrie*. Moartea prematură a mamei sale, principesa Maria Moruzi-Cuza, care l-a zguduit profund: „A fost pentru mine tot; a fost însă şi un suflet mare, care a trecut și prin viaţă fără făţărnicie, fără slăbiciune“.

1922. Cercetări în Arhivele din Genova și Neapole, copiind și pregătind pentru tipar, la îndrumarea lui Nicolae Iorga, actele notarilor genovezi din Pera și Caffa, de sfârşitul secolului al XIII-lea (1281-1290), în vederea doctoratului la *Sorbona*. Din august, avocat al baroului din Iaşi. Din decembrie, doctorand la Sorbona.

1923, *iunie.* Obţine titlul de doctor în filosofie la Universitatea din Cernăuţi, fapt ce îi va permite ocuparea unei catedre la Universitatea din Iaşi.

1923*, 22 noiembrie.* Lecţia de deschidere a cursului de istorie universală la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi – *Concepțiunea actuală a istoriei medievale*, cu idei novatoare pe care le va promova cu consecvenţă. Din 1924 este profesor titular. Va profesa la laşi timp de 17 ani. Tipăreşte *Vicina. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobroudja*.

1924, *aprilie*. La invitaţia lui Nicolae Iorga, comunicare la primul Congres Internaţional de Studii Bizantine de la Bucureşti despre colonia genoveză Pera la sfârşitul secolului al XIII-lea. Va prezenta comunicări și la al doilea Congres Internaţional de Studii Bizantine (Belgrad,

aprilie 1927), precum și la cel de-al VI-lea Congres Internaţional de Studii Istorice (Oslo, august 1928).

1926-1938. Implicare activă în viaţa politică a ţării. Se înscrie în Partidul Naţional-Liberal (1926). Devine şeful organizaţiei liberale din Iaşi (octombrie 1927). Este ales în Camera Deputaţilor (1927, 1928, 1931-1932, 1933-1937). La 9 iunie 1930 este exclus din P.N.L., în legătură cu acceptarea „restauraţiei", prin revenirea la tron – 8 iunie – a prinţului Carol, ca rege al României, sub numele de Carol al II-lea. Din P.N.L., condus de Vintilă Brătianu (1867-1930) s-a desprins apoi gruparea „georgistă" (Gheorghe I. Brătianu), care va participa la alegerile din 1932 (14 deputaţi în Parlament; al patrulea partid al ţării), la alegerile din 1937 (16 deputaţi în Parlament; al şaselea partid al ţării). Partidul Naţional Liberal (georgist) va fuziona în sfârşit cu vechiul partid liberal, sub conducerea lui Constantin (Dinu) Brătianu (1866-1950), la 10 ianuarie 1938.

1927, *24 noiembrie*. Moare tatăl său, marele om de stat Ion (Ionel) I.C. Brătianu. Va fi înmormântat alături de tatăl său Ion C. Brătianu (1821-1891) în cavoul familiei de la temelia bisericii Florica (Ştefăneşti-Argeş). Tipăreşte, în acelaşi an, la Paris, *Actes des notaires génois de Pera et Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1290)*, lucrare elogios primită în lumea specialiştilor europeni şi care va fi partea (teza) complementară la teza sa de doctorat de la *Sorbona*.

1928, *2 iunie*. La propunerea lui N. Iorga, cu 21 de voturi din cele 26 exprimate, Secţiunea istorică a Academiei Române îl alege membru corespondent. Gh.I. Brătianu împlinise 30 de ani.

1929, *mai*. Teză de doctorat la Sorbona, sub îndrumarea lui Ferdinand Lot (1866–1952), *Rechèrches sur le commérce genois dans la Mer Noire au XIII–e siécle,* tipărită în același an la Paris şi comentată elogios în presa de specialitate. Durata susţinerii tezei: cinci ore; preşedinte de comisie: Charles Diehl (1859–1944).

1930, *vara*. Călătorie la Țebea. Constată starea deplorabilă a mormântului lui Avram Iancu. Scrie lui N. Iorga că a luat măsura „*aşezării unei lespezi care să acopere mormântul și să–i dea o înfăţişare mai vrednică de memoria acestui luptător*". N. Iorga este rugat să prezideze ceremonia dezvelirii pietrei de mormânt, care a avut loc la 1 noiembrie 1931.

1934–1936. Susţine comunicări la al IV–lea (1934) și al V–lea (1936) Congres Internaţional de Studii Bizantine alături de N. Iorga, P.P. Panaitescu, M. Berza, V. Papacostea, C. Marinescu ș.a.

1935. Amplă cuvântare în faţa tineretului universitar din P.N.L., *Crezul nostru*, tipărită în *Problemele politicii noastre de stat*, Buc., 1937, (pag. 12). „În statul nostru, pe care îl voim naţional şi unitar, nu putem face decât o politică naţională și unitară".

1935–1937. Tipăreşte lucrări de referinţă privitoare la coloniile genoveze de la Marea Neagră cu rol important în faza de început a organizării de stat a Ţărilor Române – Vicina şi Cetatea Albă, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le litoral roumain de la Mer*

Noire (Cluj, 1935), precum și lucrarea *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (Bucureşti, 1937, 134 pag.). În 1940, lucrarea apare în limba română: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, traducerea fiind asigurată de autor, ajutat de Al. Iordan. Ediţia a 2-a (în limba franceză), în 1942, 226 pag. Tot în 1942 a fost tradusă şi difuzată în limbile germană și italiană.

1938, *august-septembrie*. Face parte din delegaţia română, condusă de N. Iorga, la cel de-al VIII-lea Congres internaţional de Ştiinţe Istorice de la Zürich. Comunicarea sa *O nouă istorie a Europei în evul mediu: sfârşitul lumii antice și triumful Orientului* s-a bucurat de o largă audienţă. Publică volumul *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, dedicat memoriei istoricului belgian Henri Pirenne (1862-1935). Pregăteşte pentru tipar *Acţiunea politică şi militară* a României *în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion LC. Brătianu*, volumul 1 al lucrării apare în 1939, iar volumul 2 în 1940.

1939*, 23 august*. La Moscova se semnează, cu grave consecinţe pentru România și ţările Europei de Est, pactul Molotov- Ribbentrop, în prezenţa lui L.V. Stalin. Ca urmare, la 1 septembrie izbucnește cel de-al doilea război mondial în Europa.

1 noiembrie. Este concentrat (căpitan în rezervă) prin ordinul nr. 41641 al Comandamentului 4 Teritorial Iaşi. Concentrări ulterioare: 25 mai 1940; 29 august 1940.

1940, *iunie*. Ultima sesiune de examene la care participă la Universitatea din Iaşi înainte de transferarea sa la Bucureşti.

1940, *28 iunie.* În urma ultimatumului guvernului sovietic către guvernul României armata și administraţia civilă sunt silite să se retragă din Basarabia, Bucovina de Nord și ţinutul Herţa, care au intrat în componenţa Uniunii Sovietice. Profund marcat de evenimente, Gheorghe I. Brătianu va răspunde atât ca istoric, cât și ca ostaş la chemarea Patriei.

1 octombrie. Devine profesor titular la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Bucureşti, în locul lui Nicolae Iorga, care se pensionase. Locuieşte împreună cu familia, mutată de la Iaşi, în str. Biserica Popa Chiţu, nr. 26.

11 noiembrie. Susţine lecţia de deschidere la cursul de istorie universală, *Ideea naţională la unguri și la români*. Prelegerea va fi inclusă în volumul *Către români. Zece conferinţe și prelegeri*, Bucureşti, 1942. „*Dacă se zice că lauda dușmanului ne indică o greşeală, s-ar putea inversa: că insulta ne confirmă dreptatea, și de aceea am intenţia să continui... "* (pag. 44).

27 noiembrie. Este asasinat savantul Nicolae Iorga. Vestea l-a zguduit profund. Va participa la înmormântare (cimitirul Bellu), alături de marii cărturari ai ţării, în frunte cu preşedintele Academiei Române, C. Rădulescu-Motru. Oficialităţile au interzis discursurile. Cu toate astea, la prima oră de curs, Gh.I. Brătianu a condamnat pe asasini și a cerut asistenţei păstrarea unui moment de reculegere. La refuzul unor studenţi legionari de a se conforma, profesorul le-a cerut în modul cel mai energie să părăsească amfiteatrul. În editura Fundaţiei culturale *„Mihail Kogălniceanu*" apare lucrarea *Formarea unităţii româneşti*. Factori istorici. Alte lucrări: *Théorie et realité de l'histoire hongroise; La question roumaine en 1940*.

1941, *ianuarie*. Ministerul de Interne a dispus ca biroul de la Universitate, care după cutremurul din 11 noiembrie 1940 îi servea temporar şi drept locuinţă, să fie păzit de patru soldaţi,

spre a se evita astfel un asasinat ca cel din 27 noiembrie 1940. Se află printre semnatarii scrisorii de mulţumire adresată generalului Ion Antonescu, de către profesorii Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti, în urma reprimării rebeliunii legionare din 21-23 ianuarie 1941.

Refuză oferta făcută de generalul Ion Antonescu de a fi inclus în noua echipă guvernamentală. În perioada următoare, va accepta doar rolul de intermediar între conducerea P.N.L. (Dinu Brătianu) şi guvernul Ion Antonescu.

1 martie. Este numit director al Institutului de Istorie Universală „N Iorga" (înfiinţat în 1937 şi condus de N. Iorga în anii 1937-1940), funcţie ce o va deţine până în septembrie 1947 când va fi suspendat. La 6 decembrie, Institutul îşi va reincepe activitatea după o lungă întrerupere, cauzată de moartea lui Iorga.

22 *iunie*. România intră în război alături de Germania pentru eliberarea teritoriilor răpite în vara anului 1940. Brătianu (căpitan de artilerie în rezervă) este mobilizat și participă la campania din Basarabia (22 iunie-20 octombrie 1941).

Toamna. Apare la Bucureşti *Geopolitica și Geoistoria*. *Revista română pentru sud-estul european*, Anul I, nr. 1, septembrie-octombrie 1941, 138 pag. Membri fondatori: Gheorghe I. Brătianu, Sabin Manuilă, Mircea Vulcănescu, Ion Conea, Anton Golopenţia. Mai apar două numere ale revistei, în ianuarie-februarie 1942 (124 pag.) și în martie-aprilie 1944 (148 pag.). Articolele publicate de Gh.I. Brătianu în revistă au fost: *Geopolitica, factor educativ şi naţional* (1941, pag. 13- 17), *Misiunea istorică a Ungariei* (1942, pag. 1-10), *Noua reformă a constituţiei sovietice* (1944, pag. 3-12).

15 decembrie. Deschide cursul la Universitatea din Bucureşti privitor la Chestiunea Mării Negre (21 teme, 23 prelegeri) pe care îl va preda şi în anul universitar 1942-1943. Temele cursului vor constitui materia lucrării *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea*

otomană, pe care o va redacta în anii domiciliului obligatoriu (1947–1950). Dezvoltă, între altele (îndeosebi în prelegerea a doua din 12 ianuarie 1942), conceptele „spaţiu de securitate“, „spaţiu etnic“ și „spaţiu vital“. „În spaţiul nostru de securitate intră (...) problema Strâmtorilor, prelungirea gurilor Dunării şi a Porţilor de Fier, care îi regularizează cursul, după cum intră aceea a bazelor aeriene şi navale ale Crimeei. Nu ne poate fi indiferent, chiar dincolo de hotarul noastru, cine le stăpâneşte“. (*Chestiunea Mării Negre*, Curs 1941–1942 (litografiat), Editor Ioan Vernescu, Bucureşti, 1942, pag. 29 și urm.).

1941–1943. Decan al Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti, funcţie din care demisionează la 1 decembrie 1943. Această funcţie a fost deţinută anterior şi de Nicolae Iorga.

1941–1944. Amplu program de conferinţe publice pentru a releva gravitatea rapturilor teritoriale din vara anului 1940.

A afirmat răspicat valoarea deosebită a operei istorice a savantului Nicolae Iorga. Tipăreşte şi prefaţează primele lucrări postume ale savantului: *Oamenii reprezentativi în purtarea războaielor* (Lecţii ţinute la Şcoala Superioară de Război în 1937), în 1943; *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a III–a, în 1944; ambele ediţii sunt ingrijite de fiica savantului, Liliana N. Iorga.

Din lucrările tipărite în 1941: *La Moldavie et ses frontières historiques; Deuxiéme mémoire sur la question roumaine en 1940*, Die geschichtliche Mission Ungarns.

1942, *februarie*. La Şcoala Superioară de Război din Bucureşti (localul din Şoseaua Pandurilor, azi Academia de Înalte Studii Militare), prezintă cursul *Originile şi formarea unităţii româneşti* (şase prelegeri în zilele de 3, 4, 10, ll, 17 și 18 februarie). Este numit profesor la Şcoala Superioară de Război, la catedra de istorie universală, în locul rămas vacant după moartea lui Nicolae Iorga (care fusese profesor la această instituţie militară de învăţământ superior timp de peste 30 de ani, din 1908), prin Decizia Ministerului Apărării Naţionale nr. 3788 din 21 februarie 1942. Va mai conferenţia la Şcoala Superioară de Război şi în anii 1943, 1945.

8 mai. Prin Decretul nr. 1385 din 8 mai 1942, Monitorul Oficial nr 107, este avansat maior în rezervă, cu vechimea de la 24 ianuarie 1942.

28 mai. Cu 27 de voturi din cele 34 exprimate, Academia Română consfinţeşte alegerea lui Gh.I. Brătianu printre membrii săi, în locul rămas vacant după moartea lui N. Iorga, în Secţiunea Istorică, alături de N. Popescu (preşedinte), S. Dragomir (vicepreşedinte), N. Bănescu (secretar), A.C. Cuza, D. Gusti, Al. Lapedatu, I. Lupaş, S. Mehedinţi, RP. Negulescu, Nicolae Colan, LI. Nistor, A. Rădulescu, R. Rosetti şi V. Slăvescu, fiind, la 44 de ani, cel mai tânăr dintre aceştia.

August. Pe front, în Crimeea, însoţind trupele Corpului de Cavalerie, staţionate în Peninsulă, după căderea Sevastopolului la 1 iulie 1942. Vizitează localităţile (despre care scrisese, inclusiv în teza de doctorat): Starâi Krâm (vechiul Solhat), Feodosia (fosta Caffa), Sudak (vechea Soldaia), Mangup (ruinele palatului), Bahcisarai, Simferopol ş.a. Va consemna impresiile, însoţite de planşe foto, în *Notes sur un voyage en Crimée (Revue historique du Sud-Est Européen*, XIX, 1942, 1, pag. 176-182). Din lucrările tipărite în 1942: *Memoriu de studii şi lucrări 1916-1941*; *Originile și formarea unității românești. Lecţii ţinute la Şcoala Superioară de Războiu*; *Chestiunea Mării Negre. Curs 1941-1942 (litografiat); Cuvinte către români. Zece conferinţe și prelegeri* cu dedicaţia: „Ofiţerilor şi

soldaţilor români, camarazi din două războaie, în amintirea celor căzuţi şi în nădejdea viitorului"; *Roumanie et Hongrie. Considerations démographiques.*

1943, *26 mai*. Rosteşte discursul de recepţie la Academia Română în şedinţa publică solemnă: *Nicolae Iorga - istoric al românilor*, cu răspunsul lui Alexandru Lapedatu.

1943, *decembrie.* Ca reprezentant al Academiei Române, conferenţiază la Iaşi şi Bucureşti despre personalitatea lui Mihail Kogălniceanu, la 100 de ani ai *Cuvântului pentru deschiderea cursului de istoria naţională în Academia Mihăileană*, rostit în 24 noiembrie 1843, „care înseamnă o piatră de *hotar în ştiinţa* noastră istorică".

13 decembrie. Prelegerea inaugurală la cursul de la Universitate, *Formule de organizare a păcii în istoria universală* (6 prelegeri în anul 1943-1944, 13 prelegeri în anul 1946-1947). Cursul marchează o nouă direcţie în cercetarea istorică a lui Gh.I. Brătianu. „*Pacea este expresiunea unui sentiment general. Dar ce fel de pace? Va fi o pace a sclaviei? Va fi o pace a înţelegerii?"* (Vezi cursul litografiat, pag. 3).

Lucrări tipărite: *Origines et formation de l'unitée roumaine; La Bessarabie. Droits nationaux et historiques; Problema trecutului românesc; Nicolae Iorga, istoric al românilor; Nicolae Iorga, apărător al drepturilor naţionale; Temeiuri istorice ale ideii naţionale; Le problème de la continuité daco-romane*.

I se acordă titlul de Doctor Honoris Causa al Universităţii din Bonn.

1944. An încărcat cu acţiuni de ordin politic şi diplomatic, fără a deţine funcţii de stat în acest sens. Vizite în Germania și alte ţări europene pentru apărarea cauzei teritoriale a României.

23 august. Şeful Partidului Naţional Liberal, Constantin (Dinu) Brătianu, îl trimite la maresalul Ion Antonescu, aflat la Palatul Snagov, pentru a se decide în favoarea armistiţiului cu Naţiunile Unite (Uniunea Sovietică). În acelaşi scop, Ion Mihalache este trimis la Snagov de către Iuliu Maniu, şeful Partidului Naţional Ţărănesc. Încuviinţarea scrisă din partea celor doi şefi de partide nu a mai ajuns la dispoziţia mareșalului Ion Antonescu.

Tipăreşte: *Nicolae Iorga, trei cuvântări; Rumänische Einheit*, ediţia germană a lucrării *Origines et formation de l'unité roumaine* (1943).

Septembrie-octombrie. Articole în presa din ţară şi străinătate: Franţa și România *(„L'Indepéndence Roumaine "*), *Ardealul întreg („ Voința Transilvaniei "), Clujul („ Viitorul ")* etc.

22 septembrie. În redacţia ziarului *„Viitorul"* (din strada Academiei) colonelul Laschey, profesor universitar la catedra de Istorie Diplomatică a Universităţii din Moscova şi prim-redactor al cotidianului *Steaua Roşie*, a avut o întrevedere cu Gheorghe I. Brătianu (apud „*Viitorul* " nr. 9313, pag. 4)

23 septembrie. „*Schimbarea la faţă a d-lui Gheorghe Brătianu*", articol violent din *„Scânteia*", anul I, nr. 3. *„Killinger a tras consecinţele (...) Jos masca, domnule hitlerist Gheorghe Brătianu! Şi trage consecinţele!"*

11 noiembrie. Unele ziare din Capitală anunţă că toţi membrii guvernelor din anii 1940 şi până la 23 august 1944 au fost arestați.

6 decembrie. Şedinţă de deschidere a anului academic la Institutul de Istorie Universală *„N Iorga".* Din cuvântarea cu acest prilej: *„Adevărul rămâne oricare ar fi soarta slujitorilor săi*".

1945, *ianuarie*. Este ales (reconfirmat în mai 1946) din partea Secţiunii Istorice a Academiei Române între cei 22 academicieni membri ai Consiliului Naţional de Cercetări Ştiinţifice, împreună cu N. Bănescu, S. Dragomir, D. Gusti, P.P. Negulescu, A. Rădulescu și V. Slăvescu. Consiliului i se atribuia un rol important în coordonarea ştiinţei româneşti în acea perioadă.

28 mai. Lecţia de deschidere la cursul *Formule de organizare a păcii in istoria universală* (4 prelegeri) la Şcoala Superioară de Război. Celelalte prelegeri s-au desfăşurat la 30 mai, 6 și 13 iunie; titlurile prelegerilor: 1) Antichitatea (*Erarhie şi Federaţie*), 2) Evul Mediu (*Imperiu şi Federație*), 3) Epoca Modernă (*Echilibrul Puterilor şi antecedentele Societăţii Naţiunilor*), 4) Preocupări de viitor (*Ordinea nouă şi Charta Atlanticului*). Dacă la Universitatea Bucureşti, în 1947, cursul se oprea (după totalul de 19 prelegeri) la *Revoluţia americană şi principiul federaţiunii*, la Şcoala Superioară de Război, cele 4 prelegeri au adus problematica în strictă actualitate. Tipăreşte lucrarea de *referinţă Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* (263 pag.).

Alte lucrări tipărite: *Byzance et la Hongrie; Charles Diehl et la Roumanie; Formules d'organisation de la paix dans l 'histoire universelle, première partie,* în *Revue historique du Sud-Est Européen*, XXII, 1945, pag. 67-104.

1946, *10 mai*. Martor în procesul intentat mareșalului Ion Antonescu și altor personalităţi politice din anii 1940-1944. Tipăreşte în *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, XXVIII*, 1946, comunicarea *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în ţările româneşti*.

1947, *10 februarie*. La Paris, delegaţia României semnează Tratatul de Pace. Seara, în amfiteatrul *Odobescu* al Facultăţii de Istorie din București, profesorul Gheorghe I. Brătianu, precedând prelegerea la cursul *Formule de organizare a păcii în istoria universală*, arată că prin Tratat „ne-au fost răpite teritorii scumpe nouă – Basarabia și Bucovina".

1 aprilie. Festivitatea aniversării unui deceniu de la întemeierea Institutului de Istorie Universală „N. Iorga".

29 iulie. Adunarea Deputaţilor a aprobat Jurnalul Consiliului de Miniştri care stabilea dizolvarea Partidului Naţional Ţărănesc, fruntașii săi fiind deferiţi justiţiei şi condamnaţi în procesul de la 29 octombrie/ 11 noiembrie 1947. Activitatea Partidului Naţional Liberal a fost paralizată, incluzând şi decizia autodizolvării.

Septembrie. Lui Gheorghe I. Brătianu i se fixează domiciliu forţat și i se interzic contactele externe. Este suspendat de la Universitate şi de la Institutul de Istorie Universală. În același timp, este sistată apariţia revistei institutului, începând cu nr. XXIV, corespunzător anului 1947. Sfătuit de prieteni să se expatrieze, răspunde ferm: „*Brătienii nu dezertează din România*!".

1947-1950. Ani cu domiciliu forţat (Bucureşti, str. Biserica Popa Chiţu) și mari privaţiuni. Cu toate acestea, a continuat să lucreze cu râvnă și pasiune. În 1947 împlinise 49 de ani. A revizuit şi completat, în limita surselor de informaţii avute la dispoziţie, trei din ultimele cursuri de la Universitatea din Bucureşti: *Sfatul Domnesc* şi *Adunarea Stărilor în*

Principatele Române, *Formule de organizare a păcii în istoria universală* și *Chestiunea Mării Negre*. În 1949 elaborează studiul *În jurul întemeierii statelor româneşti*, publicat postum la Paris de către doamna Maria Gh. Brătianu şi la București, de către *Revista istorică*, numerele 1–2 și 3–4 din anul 1993.

1948, 9 iunie. Prin Decret al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, Academia Română este transformată în Academia R.P.R. Cu acest prilej este retrasă calitatea de academician lui Gh.I. Brătianu, ca, de altfel, și altor 97 de personalităţi ştiinţifice și culturale româneşti.

August. La Paris se desfăşoară al VI–lea Congres internaţional de Studii. Bizantine. Fiind cu domiciliul forţat, nu a putut prezenta comunicarea pregătită: *Une nouvelle interprétation du nom de la Dobroudja.*

1950, *5/6 mai*. Este arestat și întemniţat în închisoarea din Sighet, fără să i se intenteze proces. Această închisoare a funcţionat ca închisoare politică în perioada 6 mai 1950 – 15 iunie 1955, având și ulterior, sporadic, deţinuţi politici. Peste 160 de personalităţi politice, culturale, civile, clericale şi militare au fost încarcerate aici, 52 dintre acestea murind: Iuliu Maniu, Constantin (Dinu) Brătianu, Constantin Argetoianu, Gheorghe I. Brătianu, Mihail Manoilescu, Alexandru Lapedatu, episcopii greco–catolici Frenţiu, Chinezu, Suciu, generalii Nicolae Samsonovici, Henri Cihoski, Gheorghe Vasiliu ş.a.

1952, prima parte a anului. Conform mărturiei părintelui A. Raţiu (domiciliat în SUA.), trimisă în iulie 1988 doamnei Maria Gh. Brătianu, fiica istoricului Gh.I. Brătianu, a fost izolat în celula nr. 8 parter din închisoarea Sighet, ulterior mutat în celula nr. 73, unde a și murit (aprilie 1953). În celula nr. 8 părintele A. Raţiu (izolat și el în această celulă) a văzut scrijelit

pe perete „un plan de istorie universală, scris în franceză“ şi un crucifix, însoţit de o rugăciune, în franceză, care „se adresa lui Isus Cristos“. Rugăciunea „era foarte frumoasă, dogmatică și poetică. Releva un spirit profund creştin, foarte sensibil și încrezător“.

Potrivit unor relatări ale celor care au supravieţuit în 1953, închisoarea din Sighet (1950–1955), Gheorghe I. Brătianu ar fi spus că osemintele ar trebui să-i rămână acolo, pe malurile Tisei, pentru a veghea de pază la hotarele ţării.

1953, *23–27 aprilie*. După trei ani de detenţie, Gheorghe I. Brătianu moare, la 55 de ani împliniţi, în închisoarea din Sighet, în condiţii neelucidate. Data morţii: 27 aprilie 1953 – după două acte eliberate de oficialităţile române, în 1958, respectiv în 1972; 24 aprilie 1953 – după Valeriu Râpeanu, primul care a vorbit, în 1980, de arestarea şi moartea istoricului, în *Studiul introductiv* la reeditarea lucrării *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti;* 24/25 aprilie 1953 după Stelian Brezeanu, în prefaţă la reeditarea lucrării *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, în 1988; 27 aprilie 1953 – după Victor Spinei în consistentul studiu din lucrarea colectivă *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene*, în 1988; la fel și inscripţia de pe nișa mormântului de la Florica; 23/24 aprilie 1953 – după mărturia soţiei istoricului, în urma investigaţiilor întreprinse personal; 23 aprilie 1953 – după mărturia episcopului greco-catolic, Alexandru Todea – revista *Memoria* nr. 2; „Data de 24/25 este apropiată de cea menţionată de mama mea, 23/24 aprilie“, precizează doamna Maria I. Brătianu.

1953–1963. Numele lui Gheorghe I. Brătianu a fost interzis de a fi evocat, cu excepţia situaţiilor când era acoperit de invective: „fascistul Gheorghe I. Brătianu “ (Barbu T. Câmpina, 1953), „reacţionarul Gheorghe I. Brătianu “ (Mihail Roller, 1952) etc. Lui Gheorghe I. Brătianu i se

reprosa, în principal, situarea „pe poziţii antipatriotice, cosmopolite“ (Barbu T. Câmpina, 1953). Pe lucrările lui Gheorghe I. Brătianu aflate în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române au rămas (din epocă) inscripţia timbrată „INTERZIS“ şi sigla „F.S.“ (Fond Special).

1969. *Societatea Daco-romana* din München publică în tomul IX din *Acta historica*, volumul Georges I. Brătianu *La Mer Noire*. *Des origines à la conquete ottomane*, cu o prefaţă semnată de V. Laurent. Capodopera ştiinţifică a marelui istoric.

1970. Moare la Paris Elena Brătianu, soţia istoricului.

1971. Familia primeşte încuviinţarea oficialităţilor române să strămute rămăşiţele pământești ale lui Gheorghe I. Brătianu la cavoul familiei de la temelia bisericii din Florica (com. Ştefăneşti – Argeş), unde se află şi acelea ale tatălui său, Ion (Ionel) LC. Brătianu (1864-1927), mare om de stat al României moderne. A fost înhumat într-o nişă alături de unchiul său Constantin I.C. Brătianu (1866-1950), cu inscripţia: „Au murit la Sighet, neclintiţi în credinţa lor. Osemintele așezate în aceeași criptă la 2.X.1971“.

1977. Sub egida *Academia Română – Studii şi cercetări, apare lucrarea: Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor în Principatele Române* de Gheorghe I. Brătianu, Evry, Compagnie Française d'Impression.

1977-1980. Articole consacrate lui Gheorghe I. Brătianu în presa românească de specialitate semnate de Lucian Boia, Paul Cemovodeanu, Ştefan Ştefănescu, Ştefan S. Gorovei ş.a. În

1978 Gheorghe I. Brătianu ar fi împlinit 80 de ani, dar se împlineau în același timp 25 de ani de la moartea sa tragică. În *Medalion istoric*: *Gheorghe I. Brătianu (1898-1953),* din revista *Studii şi articole de istorie*, XXXVII-XXXVIII, 1978, Lucian Boia întreprinde prima analiză dezvoltată referitoare la activitatea ştiinţifică a lui Gh.I. Brătianu, cu judecăţi de valoare încă actuale.

1980. Apare la București, în Editura Eminescu, prima reeditare a unei lucrări de Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, ediţie îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Râpeanu.

1980-1989. Un deceniu în care pomenirea lui Gheorghe I. Brătianu se săvârşeşte în presa de specialitate aproape anual, deşi cu anumite reţineri. Apar studii și articole de Pompiliu Teodor, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Şerban Cioculescu, Ştefan Bârsănescu, Ştefan Lemny, Petre Ţurlea, Vasile Cristian, Lucian Năstasă ş.a. Este, ca pretext, comentat *Studiul introductiv* de Valeriu Râpeanu la reeditarea lucrării *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* (1980).

1988. Apare la Universitatea din Iaşi volumul de studii şi documente (nepus în comerţ) *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene, 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, coordonator Victor Spinei, amplu și vibrant omagiu adus de către cărturarii ieșeni marelui lor predecesor. La București apar două importante reeditări din opera lui Gheorghe I. Brătianu: *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană* (2 vol.). Traducere Michaela Spinei. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, Editura Meridiane, Bucuresti, 1988, și *O enigmă și un miracol istoric: poporul*

român, ediţie îngrijită, prefaţă, studiu şi note de Stelian Brezeanu. Traducere de Mariana Rădulescu, Editura Ştiinţifică și Enciclopedică, București, 1988.

1989. La Paris apare un studiu al Mariei Gh. Brătianu, fiica istoricului, despre împrejurările morţii acestuia în închisoarea de la Sighet.

1990, *3 iulie*. Prin Hotărârea Adunării Generale, Academia Română săvârşeşte un mare act reparatoriu, redând titlul de academician lui Gheorghe I. Brătianu, precum și celorlalte personalităţi scoase din drepturile lor firești prin reorganizarea din anul 1948 (19 membri activi, 51 membri corespondenţi, 28 membri de onoare; total 98).

1991. *Moartea lui Gheorghe Brătianu. Mărturia domnului Alex. Todea*, Reghin, 15 mai 1990, în revista *„Memoria“,* nr. 2, pag. 121–126. Revista „*Magazin Istoric*" nr. 3 (pag. 33–36) şi 4 (pag. 16– 18)/1991 publică studiul „*Gheorghe I. Brătianu: enigma morţii sale*" de Maria Gh. Brătianu, fiica istoricului. În acelaşi an, prof. Valeriu Achim preia elemente din studiu în broșura „*Închisoarea din Sighet acuză*", Editura Gutinul, Baia Mare.

1992, *21 mai*. Din iniţiativa aşezământului cultural *„Ion C. Brătianu*" și a Institutului „*N. Iorga*" s-a inaugurat ciclul de conferinţe „*Brătienii în istoria României*". La 6 noiembrie 1992 Şerban Papacostea a conferenţiat despre *Gheorghe Brătianu. Istoricul și omul politic*.

La Paris apare lucrarea *„Georges I. Brătianu: L'enigme de sa mort. Les témoignages“* (40 pag.). „Mărturia cea mai importantă este incontestabil cea a cardinalului Alexandru Todea" (pag. 2).

1993, 95 de ani de la naştere (3 februarie) și 40 de la moarte (aprilie). Din păcate, cele două aniversări legate de numele lui Gheorghe I. Brătianu s-au consumat fără efecte publice notabile.

Vara. Apare tomul IV, Nr. 1-2/ianuarie al publicaţiei *Revista istorică* (serie nouă), consacrat integral „memoriei lui Gheorghe I. Brătianu, marele istoric român căzut la datorie în anii represiunii comuniste", Institutul „N. Iorga" (198 pag.).

24-25 iunie. Comisia Română de Istorie Militară, prin Revista de istorie militară şi Fundaţia „Hanns Seidel" (München), a organizat la Palatul Snagov sesiunea ştiinţifică „Societate şi armată în Europa secolului XX". În cadrul sesiunii, s-a evidenţiat valoarea europeană a şcolii românesti de geopolitică din prima jumătate a secolului nostru, scoală „practic necunoscută publicului de astăzi", și s-a remarcat contribuţia deosebită a lui Gheorghe I. Brătianu la promovarea studiilor de geopolitică și geoistorie în cultura românească.

1994. Volumul Gheorghe I. Brătianu, *Originile şi formarea unităţii româneşti. Prelegeri ţinute la Şcoala Superioară de Război*, ediţia a doua, la Editura Academiei de Inalte Studii Militare.

1997. Apare cartea *Maria Gh. Brătianu „Gheorghe Brătianu, enigma morţii sale*", în româneşte de Antonia Constantinescu, cu un studiu de Şerban Papacostea și alte texte întregitoare și cu o Addenda Ion C. Brătianu, Fundaţia „Academia Civică", București (editor Romulus Rusan).

20 iunie. În închisoarea din Sighet, Fundaţia „Academia Civică" inaugurează *Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenței*, unde un loc important este rezervat amintirii lui Gheorghe I. Brătianu (sala de la etajul I și celula în care a murit, de la etajul II).

ŞERBAN PAPACOSTEA: GHEORGHE I. BRĂTIANU: ISTORICUL şi OMUL POLITIC[16]

A cuprinde sistematic într-un cadru cu necesitate limitat, cum e cel de faţă, activitatea creatoare a unui om de ştiinţă foarte fecund în variate domenii ale disciplinei pe care a slujit-o ar fi neîndoielnic o încercare temerară; a trata în acelaşi cadru, în detaliu, manifestările aceleiaşi personalităţi în viaţa politică, în care s-a implicat continuu, ar fi o tentativă nu mai puţin prezumţioasă. Prezentarea de faţă are un ţel mult mai modest: acela de a surprinde, pe lângă manifestările principale ale celor două linii de evoluţie ale vieţii publice a lui Gheorghe I. Brătianu, corelaţia dintre opera sa istorică şi acţiunea lui politică. Expunerea noastră are mai degrabă caracterul unei puneri a problemei decât pretenţia de a o rezolva. Alte lucrări, întemeiate pe o masă de informaţie mai largă – ineditul încă aşteaptă să fie dat la lumină – şi pe o reflecţie reînnoită prilejuită de contactul cu elemente noi, vor adânci desigur problematica unei traiectorii umane care şi-a fixat locul de frunte în istoria atât de frământată a societăţii româneşti în intervalul cuprins între primul război mondial și răsturnările provocate de sfârşitul celei de-a doua conflagraţii mondiale[17].

[16] Conferinţă susţinută la Aşezământul „*Ion I.C. Brătianu*“ la 6 noiembrie 1992. Reprodusă în „*Revista istorică*“, tom IV, 1993, nr. 1-2, pag. 19-32.

[17] Cea mai temeinică şi cuprinzătoare reconstituire a biografiei, carierei istoriografice și politice a lui Gheorghe I. Brătianu se datorează lui V. Spinei, *Gheorghe I. Brătianu, între vocația istoriei și tentaţiile vieţii politice*, în vol. *Confluențe istoriografiee româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu,* Iaşi, 1988, pag. 241-354. Cea mai cuprinzatoare listă a scrierilor istoricului se găseşte în broşura *Les écrits de G.J. Brătianu*, Paris, 1983.

Gheorghe I. Brătianu, istoricul

Ingredientul principal al oricărei activităţi în domeniul scrierii istoriei, la fel, dar poate mai mult decât în alte domenii ale investigaţiei ştiinţifice, e vocaţia. O puternică chemare, de care foarte probabil nu a fost străină ereditatea, i-a indrumat de timpuriu paşii spre cercetarea trecutului, care avea să devină și să rămână până la capătul vieţii preocuparea sa dominantă. De la primul stadiu, precoce, al elevului de liceu Gheorghe I. Brătianu, până la reflecţiile ultime ale aceluiaşi istoric ajuns la maturitatea viziunii sale în închisoarea din Sighetu Marmaţiei, reflecţii ale căror nume au fost înscrise pe zidurile celulei în care şi-a dat sfârşitul, pasiunea cercetării şi înţelegerii istoriei- cea a ţării sale ca și cea a omenirii- i-a dominat spiritul și intelectul.

Intrarea sa pe drumul mare al activităţii intelectuale i-a fost înlesnită de grija maternă care a vegheat asupra copilăriei și adolescenţei sale. O remarcabilă stăpânire a limbilor străine, condiţie esenţială pentru cunoaşterea producţiei istoriografice de peste hotare, pentru transpunerea propriei opere în limbi accesibile cercurilor interesate ale istoricilor străini, ca şi o aleasă cultură generală au conferit intelectului său acea bogăţie care permite oricui o stăpâneşte să fructifice la maximum talentul înzestrării naturale. S-a adăugat un mediu profesoral favorizant, influenţa şi încurajarea la început a îndrumătorului multor vocaţii istoriografice ale acelei vremi, Nicolae Iorga, care a deschis paginile revistei sale, „*Revista istorică*“, primelor contribuţii ştiinţifice ale istoricului în devenire. Nu au lipsit nici posibilitatea de a-şi întregi pregătirea în străinătate sub conducerea unor iluştrii dascăli ai şcolilor superioare din Franţa, şi aceea, la fel de însemnată, de a întreprinde temeinice și fructuoase cercetări în bibliotecile și arhivele străine, îndeosebi cele italiene. Ursitoarele au favorizat aşadar chemarea spre cercetarea trecutului pe care o sădiseră în personalitatea tânărului istoric Gheorghe Brătianu.

Ce a rezultat din această fericită îmbinare de însuşiri înnăscute şi de împrejurări favorabile? Nu e aici locul să reconstituim în succesiunea şi în amănuntele lor lucrările numeroase care au ilustrat investigaţia sa istoriografică. Ne mărginim să evocăm principalele direcţii parcurse de efortul său neîncetat de cunoaştere a trecutului, al celui românesc în primul rând.

Cine urmăreşte îndeaproape opera istorică a lui Gheorghe Brătianu pe terenul istoriei româneşti, nu în succesiunea cronologică a scrierilor sale, ci în linearitatea lor tematică, surprinde fără dificultate unitatea fundamentală de preocupări a istoricului în acest câmp de investigaţie. Activitatea sa în domeniul istoriei româneşti s-a consacrat fundamental problematicii dificile şi controversate a formării poporului român și a creaţiilor sale statale urmărite de la originea lor până la împlinirea Marii Uniri din 1918. Pe firul lung al acestei istorii seculare, câteva puncte nodale se observă în preocuparea istoricului: exprimate în cuvinte cheie, ele se numesc: *continuitate, formarea statelor medievale* sau în terminologie tradiţională *întemeierea* lor, *tradiţia* legată de acest proces istoric, structura statului românesc în Evul Mediu, unirea: principatelor şi *întregirea unităţii*, *acţiunea externă* a statului român modern pusă în slujba împlinirii unităţii naţionale și a apărării sale. Deşi despărţite de intervale de timp relativ mari, în decursul celor aproape patru decenii de activitate istoriografică pe care i le-a acordat soarta, scrierile sale în acest domeniu reflectă în evoluţia lor o remarcabilă continuitate de preocupare.

O serie de contribuţii speciale consacrate epocii întemeierii statelor româneşti şi primelor manifestări politice au marcat cea dintâi fază a scrisului său istoric. Absorbit apoi precumpănitor, în anii de studiu în străinătate și după revenirea sa în ţară, de studiile sale de istorie universală și de obligaţiile de catedră, el părea să se fi îndepărtat de problematica Evului Mediu românesc, când, în 1937, a dat la iveală o lucrare care avea să însemne o etapă în evoluţia istoriografiei româneşti: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain.*

Născută din nevoia, resimţită de autor, de a lămuri aspectul cel mai controversat al istoriei româneşti, acela al continuităţii sale în spaţiul carpato-dunărean, contestată din considerente și interese politice îndeosebi în istoriografia ungară ale cărei teze tradiţionale găsiseră ecou în scrierea recentă a unui mare savant francez, Ferdinand Lot, fost profesor la Sorbona al lui Gheorghe Brătianu, lucrarea s-a impus ca una dintre cele mai temeinice demonstraţii ale permanenţei româneşti în nordul Dunării de-a lungul întregului Ev Mediu.

Demersul istoricului român în luarea sa de atitudine faţă de lucrarea lui Ferdinand Lot dezvăluie temeinicia şi profunzimea intelectului său. Conceput iniţial ca un răspuns, o simplă recenzie la lucrarea istoricului francez, textul lui Gheorghe Brătianu s-a dezvoltat pe parcurs luând dimensiunile unei lucrări proprii, ale unei cărţi în care converg, la nivelul unei erudiţii excepţionale şi al unei capacităţi superioare de interpretare a faptelor, datele furnizate de sursele istorice, arheologice, lingvistice și etnografice. Ca în alte cazuri similare, în disciplina istorică, accidentul a devenit prilej de reflecţie adâncă și factor declanşator al unei contribuţii fundamentale. Înţelegând, ca orice mare istoric, solidaritatea fenomenelor istorice dintr-un câmp de observaţie specific, peste limitele de spaţiu și de timp, istoricul român a oferit în scrierea sa și o schiţă a devenirii istorice a poporului român, din vremea plămădirii acestuia până la împlinirea destinului său politic, odată cu Unirea din 1859 şi cu desăvârşirea acesteia în 1918.

Dincolo descrierea istoricului francez căruia îi aduce un tribut de recunoştinţă pentru spiritul dezinteresat în care îşi concepuse paginile despre români, lucrarea lui Gheorghe Brătianu viza o întreagă şcoală istoriografică străină care contesta continuitatea românească nu din considerente ştiinţifice, ci din fidelitate faţă de o veche tradiţie istoriografică pentru care acest act de contestare mergea mână în mână cu refuzul de a recunoaşte drepturile românilor asupra spaţiului lor istoric. Desigur, Ferdinand Lot înţelesese vanitatea iluziei argumentării intereselor actuale cu mijloacele istoriei: „Nici un popor din Europa n-a fost aşezat, de când

lumea, pe pământul pe care îl ocupă în prezent. Românii nu trebuie să cedeze Transilvania, mai mult decât englezii Marea Britanie, sau ungurii Valea Tisei, pentru a se reîntoarce cei dintâi în Germania sau ceilalţi în Siberia." „Argumentele trebuie să le cântărim, fără nici o consideraţie de politică contemporană" (v. traducerea românească a scrierii: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940, pag. 14).

Istoric în înţelesul deplin al cuvântului, Gheorghe Brătianu ştia cât de păgubitoare pentru ştiinţă şi zadarnică de altminteri în planul realităţii este contaminarea dintre investigaţia ştiinţifică și patima politică. Cu modestia sa caracteristică și cu spiritul de obiectivitate care îl caracteriza, el îşi încheie astfel lucrarea: „Aş fi fericit dacă cu prilejul acestui comentariu al unei lucrări nepărtinitoare, pe care am fi dorit să o vedem mai direct informată despre istoria românească și bibliografia sa recentă, aş fi putut să aduc în aceste dezbateri ceva din spiritul de obiectivitate indispensabil oricărei cercetări ştiinţifice care i-a lipsit de atâtea ori în anii din urmă. Dacă există o cheie a enigmelor și o lămurire a miracolelor, ele nu se pot afla, cel puţin în domeniul studiilor istorice, în dezlănţuirea patimilor şi a vrăjmăşiilor naţionale." Şi tocmai această îmbinare fericită între dezbaterea unei mari probleme a istoriei naţionale cu cea mai desăvârşită probitate şi eleganţă intelectuală, face din cartea lui Gheorghe Brătianu momentul culminant al uneia din cele mai de seamă tradiţii ale istoriografiei române.

Trei ani după apariţia textului francez, aşadar în 1940, vedea lumina tiparului versiunea românească a scrierii istoricului român cu privire la problema continuităţii. 1940 a fost anul care a adus sfâşierea unităţii naţionale, realizată cu preţul unor imense sacrificii în timpul primului război mondial. Asaltată din trei puncte cardinale care pândiseră îndelung prilejul favorabil – sosit odată cu prăbuşirea Franţei şi a sistemului versaillez –, România a cedat teritorii întinse şi o masă mare de populaţie românească adversarilor ei. Cu spiritul de anticipare care l-a caracterizat şi pe care îl împărtăşea cu toţi marii istorici, Gheorghe Brătianu presimţise pericolele care ameninţau ţara, „într-o vreme când revizionismul se manifesta vehement

împotriva stipulaţiunilor teritoriale ale ultimelor tratate de pace". Revizionismul politic fusese pregătit – arăta istoricul – de „o adevărată ofensivă ştiinţifică, tinzând să dovedească temeinicia pretenţiilor lor «se înţelege ale istoricilor din Ungaria» şi să denunţe pe români ca pe adevăraţi uzurpatori ai unei situaţii nemeritate și nedrepte, dacă nu din punct de vedere strict etnic, cel puţin din acela al tradiţiei şi istoriei" (*ibidem*, pag. 16).

Cercetarea serioasă a trecutului şi argumentarea temeinică a realităţilor istorice româneşti în opera lui Gheorghe Brătianu ca și a altor istorici români se dovediseră neputincioase faţă de marile furtuni dezlănţuite de forţele hotărâte să schimbe orânduielile păcii care pusese capăt celui dintâi război mondial. Ceea ce nu l-a împiedicat să caute temeiurile istorice ale unităţii româneşti, convins fiind că, dacă nu fusese şi nu putea fi în măsură să stavilească agresiunea şi sfârtecarea trupului naţional, cunoaşterea temeinică a trecutului putea deveni o componentă însemnată a pregătirii, în momente mai prielnice, a renaşterii naţionale. Cu precădere acum, investigaţia sa ştiinţifică s-a îndreptat spre problema esenţială pentru istoria noastră, aceea a apariţiei statului român şi a tradiţiei cu privire la acest proces decisiv, răscrucea istoriei româneşti. Adresându-se cititorilor în prefaţa cărţii în care şi-a adunat studiile consacrate acestei chestiuni – *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945 –, el îşi încheia consideraţiile ştiinţifice prin sublinierea legăturii nemijlocite între conştiinţa continuităţii, tradiţia istorică și aspiraţiile actuale ale naţiunii: „Ce le pot dori mai mult– scria el în încheierea consideraţiilor sale preliminarii – decât să afle în această încercare de a reaşeza pe temeiul tradiţiei dezvoltarea istoriei noastre politice, după cum a fost aşezată aceea a originilor noastre ca neam, sentimentul de securitate ce ţi-l dă, în mijlocul revoluţiilor celei mai frământate epoci a istoriei, reazemul unui element de permanenţă și de continuitate? Prin această latură cercetarea trecutului îşi aduce încă o dată contribuţia la desluşirea prezentului şi, să nădăjduim, la pregătirea viitorului." (*ibidem*, pag. 11).

Apariţia statului în istoria românească, proces care a făcut posibilă salvarea entităţii etnice româneşti, a constituit obiectul unei atenţii particulare din partea celor care, de-a lungul timpurilor, s-au aplecat asupra trecutului nostru, de la tradiţia străveche care a prezentat mitic faptul, până la analiza ştiinţifică în spiritul pozitivismului secolului al XIX-lea, negator al mitului şi legendei, tendinţă al cărei reprezentant principal în scrisul istoric a fost Dimitre Onciul.

În miezul tradiţiei istorice medievale, a cărei plămădire e foarte apropiată în timp de vremea „întemeierii" statelor, s-a aflat tema descălecatului. Potrivit acestei viziuni a tradiţiei, Ţara Românească și Moldova au fost întemeiate de „descălecători" veniţi, în cel dintâi caz, din Făgăraş, în al doilea, din Maramureş. Trecând munţii împreună cu cetele lor, descălecătorii au „întemeiat" pe teren virgin, nelocuit, ţările, le-au lăţit hotarele până la împlinirea cadrului istoric cunoscut și le-au înzestrat cu orânduielile necesare statului din vremea aceea. Timp de secole, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în acest chip şi-au reprezentat românii, adică elita lor cărturărească, apariţia statelor proprii.

Dezvoltarea spiritului critic în istoriografia românească şi apariţia unei generaţii de istorici formaţi la şcoala riguroasă a criticii izvoarelor, a înlăturat, din principiu, legenda, mitul, din categoria izvoarelor credibile și a aşezat pe noi temeiuri interpretarea genezei statelor româneşti. Cu drept cuvânt, reprezentanţii acestui curent au constatat că alte izvoare, mai credibile, documente şi cronici, semnalează existenţa românilor şi a unor formaţii politice româneşti în afara arcului carpatic, înaintea descălecatului, atât la sud cât și la răsărit de munţii care alcătuiesc fortăreaţa transilvană. Ei au căutat și găsit în dezvoltarea şi maturizarea acestor formaţii, în procesul coagulării lor, explicarea fundamentală a apariţiei Ţării Româneşti şi a Moldovei în sistemul de state european al secolului al XIV-lea. Argumentarea riguroasă a reprezentanţilor acestui curent de interpretare, sprijinit de stadiul de evoluţie al gândirii ştiinţei istorice în general, a impus acest punct de vedere care părea să se definitiveze în istoriografia

noastră; aceasta, până la apariţia studiilor lui Gheorghe Brătianu asupra tradiţiei istorice cu privire la întemeierea principatelor române.

Format el însuşi la o şcoală a rigorismului critic, istoricul român nu a înlăturat rezultatele pozitive și incontestabile ale premergătorilor săi în cercetarea acestei chestiuni. Dar, receptiv la toate curentele și tendinţele noi ale gândirii istorice din vremea sa, între care un loc de frunte l-a ocupat înţelegerea gândirii arhaice și descifrarea transmisiunilor ei învăluite în mit şi legendă, el a readus în discuţie problema constituirii statelor medievale româneşti. Îmbinând o erudiţie sigură cu o înţelegere largă, în spirit modern, a mentalităţilor străvechi, Gheorghe Brătianu a realizat o fericită sinteză între tradiţia medievală și cercetarea modernă în problema originilor statului. După laborioase cercetări de detaliu, el a adăugat însemnate elemente noi la cunoaşterea realităţilor româneşti din perioada anterioară întemeierii, descoperind în sursele vremii noi atestări ale românilor și ale organismelor lor politice la sud și răsărit de Carpaţi. În acelaşi timp însă, el a putut confirma realitatea descălecatului nu numai în cazul dovedit documentar, al Moldovei, dar şi în cel al Ţării Româneşti. Mai mult decât atât, pe această temelie, el a pătruns şi a demonstrat legătura profundă între desfăşurările politice dinlăuntrul arcului carpatic, unde politica regalităţii ungare a restrâns tot mai mult, până la anihilare, autonomiile politice româneşti, și trecerea centrului de greutate al vieţii politice româneşti, din Transilvania în teritoriile extracarpatice; progres considerabil în înţelegerea istoriei româneşti ca fenomen global într-una din etapele sale decisive. Pe temeiul sigur al acestei cercetări, care în rezultatele ei esenţiale are perspectiva de a rămâne un bun definitiv câştigat, istoriografia ulterioară scrierilor sale a putut aduce noi contribuţii, adâncind rezultatele dobândite prin investigaţiile sale.

Apariţia în istoria românească a statului, înveliş protector al naţiunii în devenire, a creat premisa necesară împlinirii acesteia în epoca modernă. Urmând aceeaşi direcţie de investigaţie, istoricul a realizat lucrări de primă însemnătate cu privire la evoluţia statului în Evul Mediu

(*Sfatul domnesc şi Adunarea stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977), la înfăptuirea Unirii şi la întregirea statului precum și la politica externă în legătură cu efortul de apărare și consolidare a unității (*Politica externă a lui Cuza Vodă şi desvoltarea ideii de unitate naţională*, Bucureşti, 1932; *Bismarck şi Ion. IC. Brătianu*, Bucureşti, 1936; *Politica externă a lui Carol I*, Bucureşti, 1942; *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1939 etc.). Într-o prezentare de ansamblu, viziunea istoricului asupra trecutului românesc, îndeosebi în funcţie de problemele cheie amintite, şi-a găsit împlinirea în lucrarea *Originile şi formarea unităţii româneşti*, Bucureşti, 1942.

Din rândurile dense ale titlurilor contribuţiilor sale la cunoaşterea trecutului românesc se întrevede limpede firul conducător care, pornind de la problema complexă şi obscură a formării poporului român și a continuității sale în spaţiul carpato-dunărean, a evoluat spre cea a genezei statelor româneşti în Evul Mediu, a formării statului român modern și a împlinirii sale în 1918. De-a lungul acestui fir conducător al cercetării istoricului în domeniul trecutului românesc se regăsesc ca pietre de hotar realităţile cheie care se numesc: *popor, stat și națiune*. „Nu există istorie naţională, iar cea a românilor e mai puţin decât toate celelalte“ a spus Nicolae Iorga. Nici unul din istoricii generaţiei elevilor lui Iorga nu era mai calificat decât Gheorghe Brătianu să înţeleagă și să aplice acest adevăr profund. Din multitudinea de factori externi care au influenţat istoria românească, el s-a aplecat cu specială atenţie asupra câtorva, esenţiali: thalasocraţia italiană medievală în Mediterana răsăriteană și în Marea Neagră, domeniu unde a lăsat lucrări fundamentale, astăzi încă considerate capitale pentru cunoaşterea acestui important capitol al istoriei europene în Evul Mediu; istoria Bizanţului, îndeosebi în manifestările ei social-economice, în cercetarea cărora contribuţiile sale îl recomandau, potrivit opiniei unuia dintre principalii binzantinişti ai vremii, să asume sarcina dificilă de a oferi o sinteză asupra domeniului; istoria Mării Negre, a cărei funcţie de istorie universală el cel dintâi a identificat-o, potrivit aprecierii unui alt reputat specialist francez al problemei ş.a.m.d. În

viziunea lui Gheorghe Brătianu, istoria românească este inseparabil legată de cea a cadrului universal în care s-a desfăşurat. Nu alta a fost viziunea sa în problemele politice ale actualităţii, cărora le-a consacrat o parte însemnată a energiei sale.

Gheorghe I. Brătianu, omul politic

Deşi s-a implicat din tinereţe în viaţa politică, odată cu înscrierea sa în Partidul Naţional-Liberal, și nu a încetat să se manifeste în viaţa publică până când împrejurări neprielnice pentru el cât şi pentru întreaga ţară l-au împiedicat să continue această activitate, Gheorghe Brătianu nu s-a aflat niciodată în situaţia de a participa la exerciţiul puterii, încercarea prin excelenţă a omului politic. În lipsa acestei probe a focului ne rămâne să analizăm opţiunile sale principiale în politica internă și în cea externă a României, manifestate de-a lungul celor două decenii cât a durat participarea sa la viaţa politică a ţării.

Alegerea sa primă a fost adeziunea firească, dictată de puternica tradiţie a familiei căreia îi aparţinea, la Partidul Naţional-Liberal şi, implicit, la cele două mari principii îngemănate înscrise în numele însuşi al partidului: idealul libertăţii, înlăuntrul societăţii româneşti, și acela al extinderii acesteia la toţi românii, prin împlinirea și apoi apărarea unităţii naţionale. Și unul și celălalt aveau să rămână principii călăuzitoare pentru gândirea şi acţiunea politică a lui Gheorghe Brătianu.

Ideea naţională în primul rând. În timpul primului război mondial, foarte tânăr încă, el a participat în calitate de voluntar la războiul care avea să se încheie cu desăvârşirea unităţii naţionale. Douăzeci de ani și mai bine după aceea, el a îmbrăcat din nou haina ostăşească pentru a lua parte la operaţiile pe frontul de est care au readus, dar numai pentru câţiva ani, în hotarele ţării, teritoriile smulse din unitatea naţională în urma ultimatului din vara anului 1940 de nestăvilita poftă de cuceriri a imperiului sovietic, fidel continuator al tradiţiei imperialiste a

ţărilor „tuturor Rusiilor". Nu se putea manifestare mai categorică a devotamentului său faţă de cauza naţională pentru care s-a arătat dispus să-şi asume riscul cel mai mare. Cu arma ca și cu condeiul, Gheorghe Brătianu s-a identificat cu această cauză.

Unitatea naţională nu înseamnă altceva decât dreptul tuturor românilor de a trăi în libertate, în acelaşi cadru statal, aşadar liber de dominaţii străine și de asuprirea la care acestea îi condamnaseră.

Cealaltă faţă a concepţiei naţional- liberale, *liberalismul*, preconizează libertatea în viaţa social-economică și politică a societăţii româneşti. Și acestui principiu, Gheorghe Brătianu i-a rămas fidel de-a lungul întregii sale existenţe. Oricât s-a străduit o propagandă ostilă, cea a regimului comunist şi a unora dintre exponenţii săi, să susţină contrariul, folosind în acest scop unele din opţiunile sale de politică externă, e sigur că Gheorghe Brătianu nu a părăsit niciodată crezul libertăţii care fusese şi rămăsese ideea călăuzitoare a forţei politice căreia îi aparţinea prin tradiţie ca şi prin înclinaţiile fundamentale ale spiritului său. În repetate rânduri, în cursul activităţii sale politice, el şi-a reafirmat fidelitatea faţă de ideea de libertate în viaţa politică şi în cea economică, libertate fără de care era convins că naţiunea nu putea progresa, nu putea valorifica din plin capacităţile ei native și situaţia favorabilă rezultată din atât de târzia eliberare naţională şi împlinire a unităţii naţionale. În 1935, într-o vreme când totalitarismul era în ascensiune vertiginoasă în Europa centrală și când tendinţele autoritare și curentul extremei drepte câştigau teren în România, Gheorghe Brătianu şi-a reafirmat categoric opţiunea irevocabilă pentru libertate în ordinea politică și cu precădere în cea economică. „Am convingerea - afirma el - că nu vom salva liberalismul politic cu aşezământul său monarhie constituţional şi cu regimul parlamentar, nu-l vom salva decât dacă vom asigura menţinerea liberalismului economic, dacă vom sprijini aceste instituţii democratice pe o nouă elită a păturii mijlocii cu rădăcini înfipte în toate straturile sociale ale acestei naţiuni" (*Liberalism şi democraţie*, Bucureşti, 1935, pag. 20). Dacă sacrificii trebuiau făcute, adaugă el, era preferabilă

o îngrădire temporară a libertăţilor politice şi salvagardarea intactă a celor economice, din care neapărat aveau să reînvie şi cele dintâi. Omul de acţiune politică avea să se manifeste constant consecvent cu această opţiune principală.

Participarea sa de sine stătătoare la viaţa politică a început în anul 1930 şi s-a prelungit până în august 1944, când răsturnarea cursului politic al ţării în funcţie de evoluţia situaţiei politice și militare în Europa l-a îndepărtat de la această activitate încă înainte de a-l scoate din circuitul public prin regimul domiciliului obligatoriu și apoi al prizonieratului fatal de la Sighet. Reţinem câteva manifestări mai însemnate ale acestei activităţi.

Atitudinea sa faţă de problemele care au frământat lumea politică românească în acest interval îngăduie observatorului să desluşească opţiunile sale principale și să constate concordanţa între „cugetare“ şi „faptă“ în manifestările sale politice. Reduse la cele esenţiale, aceste probleme au fost: aşa-numita „restauraţie“ a regelui Carol II; regimul politic al restauraţiei şi tendinţele manifestate de rege în această privinţă; orientarea politicii externe a ţării în anii când dinamismul agresiv al celui de-al Treilea Reich în câmpul relaţiilor internaţionale a pus sub semnul întrebării sistemul de alianţe instituit în urma primului război mondial: politica ţării în timpul celui de al doilea război mondial; şi, mai mult pe planul reflecţiei şi al scrisului, problemele legate de reorganizarea sistemului de relaţii internaţionale, a formulei de organizare a păcii, astfel cum se întrevedeau la sfârşitul războiului.

Revenirea prinţului Carol în ţară şi înscăunarea sa în domnie a fost rezultatul împletirii unui şir de factori favorizanţi. La nivelul superior al vieţii polititice, faptul a exprimat puternice interese ale unor personalităţi şi grupuri politice care, mai mult sau mai puţin întemeiat, sperau să-şi împlinească programele sau în unele cazuri să-şi satisfacă ambiţiile în noul cadru politic pe care urma să-l inaugureze regele Carol II. În pături mai largi decât cele ale clasei politice, revenirea lui Carol și instaurarea unui regim mai ferm decât cel al regenţei răspundeau unei aspiraţii de schimbare, de ieşire din dificultăţile în care se zbătea societatea românească,

frământată deopotrivă de serioase neajunsuri în ordinea materială, agravate de primele repercuţii în ţară ale crizei economice mondiale, şi de aspiraţiile generale de reînnoire, de „schimbare la faţă“, care şi-au văzut, pentru scurt timp de altminteri, speranţa de implinire în modificarea succesiunii dinastice.

Atitudinea lui Gheorghe Brătianu faţă de regele Carol II şi de regimul său pare să cuprindă o contradicţie marcată, cea anume între sprijinul acordat în 1930 instaurării în domnie a moştenitorului dezmoştenit al tronului, înlăturat de la succesiune prin hotărârea lui Ion I.C. Brătianu, omologată de regele Ferdinand, pe de o parte, şi, pe de altă parte, refuzul său constant, până la capătul domniei de zece ani a lui Carol II, de a colabora la diversele forme guvernamentale experimentate de rege.

Ignorăm motivaţia reală, profundă, a opţiunii lui Gheorghe Brătianu în problema Carol, care a prilejuit prima sa manifestare autonomă în viaţa politică. Sigur este că revenirea în ţară a prinţului, hotărât să ocupe scaunul din care fusese alungat, a fost întâmpinată favorabil de tânărul istoric. Trecând peste opoziţia conducătorilor partidului din care făcea parte şi, mai grav, dată fiind psihologia sa, peste voinţa tatălui său care impusese actul de înlăturare de la succesiune a lui Carol, Gheorghe Brătianu a stabilit contacte cu acesta îndată după revenirea sa în ţară. Faptul a dus la ruptura politică cu Partidul Naţional Liberal şi la constituirea unui nou partid, care a păstrat denumirea celui din care a fost exclus, şi a cărui ideologie fundamentală a preluat-o; s-a adăugat numai, în uzul public, denumirea de „georgist“ pentru a marca individualitatea noii grupări politice.

Și totuşi, în ciuda acestei atitudini favorabile noii domnii pe care a salutat-o şi încurajat-o la însăşi instaurarea ei, colaborarea între coroană şi noul ei titular, pe de o parte, şi partidul format prin disidenţă tocmai ca urmare a acceptării faptului împlinit la 6 iunie, nu s-a produs, nici în contextul imediat, şi nici de-a lungul întregii domnii a lui Carol II. Explicaţia acestei nepotriviri, a acestei colaborări neîmplinite, se află deopotrivă în tendinţele fundamentale

manifestate de noul rege în viaţa politică a ţării şi în personalitatea lui Gheorghe Brătianu, în trăsăturile esenţiale ale caracterului său. Regele Carol nu a întârziat să manifeste tendinţa de a diviza forţele politice ale ţării pentru a asigura succesul înclinaţiilor sale pentru guvernarea autoritară, „peste partide", cum spunea Nicoale Iorga, în vreme ce Gheorghe Brătianu, structural şi congenital legat de tradiţia liberală, a regimului de libertăţi realizate în formula monarhiei constituţionale, nu se arăta dispus să devină instrumentul unei astfel de politici. Pas cu pas, pe măsură ce politica regelui Carol avea să prindă contururi mai precise, şeful noului Partid Naţional Liberal s-a îndepărtat de cel a cărui înscăunare în domnie o favorizase. Din aderent al noului rege el a devenit cu timpul opozant consecvent, ceea ce dovedeşte că opţiunea sa din 1930 nu fusese dictată de considerente de oportunism, ci de convingere, de altminteri repede înşelată.

Împins tot mai mult spre opoziţie, pe măsură ce descoperea sensul politicii noului regim, Gheorghe Brătianu a sfârşit prin a se ralia forţelor care au încercat să îngrădească evoluţia spre formele autoritare de guvernare, care se îndepărtau tot mai mult de regimul constituţional.

Triumful naţional-socialismului în Germania odată cu preluarea puterii de către Adolf Hitler la începutul anului 1933 şi, mai ales, cursul tot mai făţiş expansionist și agresiv adoptat în anii următori de cel de al Treilea Reich au pus sub semnul întrebării echilibrul instaurat în Europa la sfârşitul primului război mondial. Perspectivele unor însemnate modificări în sistemul politic european ca urmare a agresivităţii tot mai marcate a politicii externe germane şi a incapacităţii repetat manifestate a democraţiilor occidentale de a stăvili acest curs au provocat în lumea politică românească dezbateri aprinse şi înfruntări de opinii cu privire la politica externă a ţării. Înţelegând cât de „primejdioasă pentru viitorul Europei e această cotitură în care ne aflăm astăzi", pentru a-i cita propriile cuvinte (*La politique extérieure de la Roumanie*, Bucarest, 1937, pag. 3), Gheorghe Brătianu s-a angajat hotărât în dezbatere, manifestându-şi

clar punctul de vedere. Opţiunea sa în această privinţă constituie unul din punctele de vedere cele mai controversate ale biografiei acţiunii sale politice.

Îndrumată de Nicolae Titulescu în spiritul respectului absolut al sistemului de alianţe constituit în urma Păcii de la Versailles, în scopul asigurării trăiniciei acesteia şi pentru a împiedica modificarea rezultatelor ei, politica externă românească a urmărit, în chip firesc, consecvent cu interesul naţional, să consolideze formula de securitate europeană elaborată de învingători și aşezată sub autoritatea Ligii Naţiunilor.

Pe măsură însă ce echilibrul versaillez a fost subminat de iniţiativele forţelor „dinamice“ ale statelor totalitare de extremă dreaptă – Germania şi Italia – înţelepciunea acestei opţiuni a fost pusă sub semnul îndoielii de unii din exponenţii lumii politice româneşti. Cu deosebită acuitate a izbucnit controversa cu privire la direcţiile politicii externe româneşti şi îndeosebi a relaţiilor cu U.R.S.S. la mijlocul deceniului al patrulea, când a devenit actuală chestiunea integrării marelui stat din Răsărit în sistemul securităţii europene.

Politicii de identificare cu securitatea europeană, în sensul cel mai riguros al termenului – ceea ce în condiţiile vremii însemna îngrădirea expansionismului italian şi mai ales a celui german –, politică al cărei exponent cel mai intransigent era Nicolae Titulescu, Gheorghe Brătianu, în repetatele sale luări de poziţie publice, i-a opus o altă concepţie pe care o considera mai realistă şi mai conformă interesului naţional, acela anume al salvgardării unităţii naţionale prin adaptarea la realităţile modificate ale relaţiilor internaţionale după 1933. Faţă în faţă s-au aflat două concepţii de politică externă, două formule de apărare a unităţii naţionale cu mijloacele diplomaţiei.

Pentru Titulescu, menţinerea echilibrului european postbelic constituia o prioritate absolută. Urmând în această privinţă evoluţia politicii franceze, care a căutat în cooperarea cu Rusia sovietică un sprijin împotriva expansionismului german, Titulescu a început în 1934 prin

a restabili relaţiile diplomatice cu U.R.S.S., care s-a angajat să nu încalce „suveranitatea" României, angajament indirect de a nu viola integritatea teritorială a ţării, clauză prin care de fapt era vizată Basarabia. Evoluţia situaţiei în cursul anului următor, 1935, când Franţa, urmată de Cehoslovacia, a semnat cu U.R.S.S. un pact de asistenţă militară, a pus România în faţa a ceea ce Gheorghe Brătianu a numit „o teribilă dilemă" (*La Bessarabie, Droits nationaux et historiques*, Bucarest, 1934, pag. 176): avea ţara să se încadreze în noua conjunctură creată de evoluţia relaţiilor france-sovietice, acceptând trecerea trupelor sovietice prin teritoriul său în ajutorul Cehoslovaciei, sau avea să refuze asumarea unui asemenea angajament?

Pentru Gheorghe Brătianu, a cărui atitudine în această privinţă a reflectat deopotrivă preocupări actuale și considerente istorice, răspunsul era un *nu* răspicat. În repetate rânduri, el şi-a manifestat opoziţia faţă de direcţia în care Titulescu părea hotărât să angajeze ţara. Interpelările sale în Parlament şi campania de presă pe care a deschis-o erau menite să împiedice evoluţia politicii externe a ţării în direcţia preconizată de Titulescu.

Manifestarea cea mai răsunătoare a opoziţiei sale faţă de politica lui Titulescu a fost călătoria pe care a întreprins-o la începutul anului 1936 la Berlin, unde a ţinut, semnificativ, o conferinţă despre Bismarck şi Ion C. Brătianu, evocare a politicii de apropiere de Germania iniţiată de bunicul său în urma experienţei nefericite pe care o prilejuise alianţa cu Rusia în timpul războiului de independenţă și al tratativelor de pace care i-au pus capăt. Şederea la Berlin i-a prilejuit multe contacte în sferele conducătoare ale celui de-al Treilea Reich, în cursul căruia i s-a părut că obţine, dacă nu angajamente categorice cu privire la frontiera română de apus, cel puţin o certă distanţare faţă de revizionismul ungar. Călătoria la Berlin în 1936 a fost unul din momentele însemnate ale unui şir de atitudini care l-au apropiat de factorii de conducere a Reichului în strângerea legăturilor cu care a căutat un sprijin pentru apărarea integrităţii naţionale.

La sfârşitul lunii august 1936, Titulescu a fost demis din funcţia de ministru al afacerilor externe, fapt în urma căruia a fost abandonată și încercarea lui de a împinge mai departe, spre cooperare activă, relaţiile cu URSS. E greu de spus în ce măsură opoziţia internă faţă de politica lui, în cadrul căreia Gheorghe Brătianu a ocupat un loc de frunte, a cântărit în adoptarea deciziei de a-l înlătură de la conducerea diplomaţiei româneşti.

Mult timp a persistat întrebarea: care dintre cele două formule de politică externă era mai potrivită cu interesul fundamental al ţării în acea vreme: cea preconizată de Titulescu - identificarea până la capăt cu sistemul securităţii europene în spiritul alianţelor postbelice - sau cea al cărei interpret de seamă devenise Gheorghe Brătianu, care fără a repudia categoric aceste alianţe, inclina spre o politică mai nuanţată, prin apropierea de Germania?

Nu e nici în atenţia, nici în posibilităţile autorului rândurilor de faţă să intervină cu o judecată de valoare proprie în dezbaterea care a împărţit în două tabere opuse factorii politici ai ţării în acea vreme și mult timp după ce protagoniştii acelor situaţii au dispărut de pe scena istoriei. Istoricii, care cu imparţialitate vor cerceta acea epocă și perspectivele nefaste cu care s-au văzut confruntaţi oamenii politici ai ţării, vor înţelege neîndoielnic că atunci, ca de atâtea ori în trecutul românesc, alternativa nu era simplă, soluţia nu se impunea cu absolută evidenţă, și că în fiecare din opţiunile posibile se afla o parte de adevăr și de interes naţional. De fapt, s-au înfruntat două formule, ambele puse în slujba aceluiaşi ţel. Amintim doar, pentru a ilustra și punctul de vedere al lui Titulescu și al adepţilor și continuatorilor politicii sale, că în concepţia lor principala primejdie pentru ţară, adică cea imediată, venea de la dinamismul „revoluţionar" pe plan internaţional al politicii Reichului. Apărarea ordinii stabilite la Versailles, consolidată ulterior prin pactele regionale încheiate în spiritul tratatelor din 1919, li s-a părut cel mai sigur mijloc de conservare a unităţii şi integrităţii naţionale. Iată cum exprima această convingere cel mai strălucit reprezentant al acestei şcoli de gândire și practică politică, Grigore Gafencu, în răspunsul pe care l-a dat în 1952 lui Pamfil Seicaru, unul din contestatarii cei mai înverşunaţi

ai politicii externe româneşti în anii care au precedat dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial:

„Apărarea în comun a unor interese comune, potrivit unei concepţii de ordine generală, e o metodă de politică externă care nu poate face minuni, dar care e totuşi cea mai potrivită ca să ocrotească «siguranţa» unei ţări. Străduinţele lui Titulescu, atât de crunt batjocorite azi de unii amatori de gândire politică, au dat greş, fiindcă în sprijinul unei idei juste nu au fost strânse din vreme forţele trebuincioase. Nimeni însă nu a fost în stare să propună o idee mai bună; iar atunci când de totalitarismul hitlerist, atât de străin de firea şi de interesele noastre, am încercat să legăm unele filosofii autohtone, nu am izbutit decât să grăbim împlinirea unui cumplit şi amar destin." (*Învăţămintele istoriei*, „Destin", 3, 1952, pag. 113). Astăzi încă, într-o variantă metamorfozată, aceea anume a interpretării actului de la 23 August, polemica continuă.

Războiul declanşat de Germania în toamna anului 1939 a răsturnat din temelii echilibrul internaţional instaurat cu două decenii în urmă la Versailles. Gravitată de vârtejul acestor răsturnări, în ciuda încercărilor conducătorilor ei de a o menţine în neutralitate, România a suferit grele amputări teritoriale la răsăritul, apusul și sudul graniţelor sale, fiind atrasă de îndată în orbita puterii celui de al Treilea Reich. Europa echilibrului și a securităţii colective pe care încercaseră să o sprijine exponenţii politicii externe a României în intervalul care a separat cele două războaie mondiale lăsa locul unei Europe a imperialismelor de esenţă totalitară dezlănţuite. Scena istorică se schimbase, protagoniştii vechilor realităţi ale vieţii internaţionale au lăsat locul unor noi interpreţi, expresie și agenţi ai situaţiei modificate de pe urma acestor transformări. Scrisul istoric al lui Gheorghe Brătianu face acum un loc mai însemnat preocupărilor actuale decât în trecut, în primul rând apărării drepturilor istorice ale ţării. *La Moldavie historique et ses frontières. La question roumaine en 1940*, urmată de *Deuxième mémoire sur la question roumaine en 1940. Le démembrement de la Roumanie ou un clearing territorial et démographique du Sudest de l'Europe, La Bessarabie. Droits nationaux et*

historiques, Origines et formation de l'unité roumaine, editate şi în alte limbi de circulaţie internaţională, sunt rezultatul străduinţelor sale din aceşti ani de a apăra prin scrisul său dreptul la unitate naţională a poporului român. Scrisul său i-a premers acţiunea; când a izbucnit războiul din răsărit, în 1941, el a îmbrăcat a doua oară haina militară în calitate de voluntar, participând la campaniile armatei române până dincolo de fluviul Nistru.

Evoluţia războiului, cu alternanţele de victorii şi înfrângeri ale celor două tabere care se înfruntau, dar al cărui curs a devenit evident în iarna anului 1942-1943, a îndreptat tot mai mult reflecţia istoricului spre problema viitoarei formule de organizare a păcii şi a locului României în această nouă ordine. Străduindu-se se încadreze problematica prezentului în dimensiunea istorică, Gheorghe Brătianu a iniţiat un curs universitar intitulat *Formule de organizare a păcii in istoria universală*, care avea să alcătuiască materia unei lucrări astăzi încă inedită în cea mai mare parte a ei.

Formulele de echilibru sau federative şi cele ierarhice sau hegemonice s-au alternat de-a lungul istoriei în soluţionarea problemei păcii, constata istoricul. Cum avea însă să fie pacea care trebuia să urmeze prăbuşirii Reichului şi sfârşitul celui de-al doilea război mondial? Curând după încheierea războiului, dacă nu chiar înainte de sfârşitul său, evoluţia evenimentelor a arătat din ce în ce mai limpede ce fel de pace avea să se instaureze în Europa după capitularea Germaniei. Născut din hegemonia sovietică, impusă tot mai apăsător popoarelor din Europa central-răsăriteană, „războiul rece“ a lăsat timp de decenii continentul împărţit în două vaste arii: cea a totalitarismului de model sovietic și cea a regimurilor democratice aflate sub protecţia scutului puterii americane. Evoluţie care a cuprins și România, redusă în curs de trei ani după actul de la 23 august la situaţia de stat dependent de U.R.S.S., guvernat de consilierii sovietici prin mijlocirea agenţilor puterii ocupante, conducătorii P.C.R. Înfăptuirea acestei evoluţii a deschis calea celei mai îndelungate şi sângeroase terori cunoscute în istoria ţării care, între altele, a urmărit deliberat o politică de lichidare a elitelor naţionale.

Printre victimele de frunte ale acestei evoluţii s-a aflat şi Gheorghe Brătianu. Suspendat de la catedră în 1947, supus regimului domiciliului obligatoriu, el a fost arestat în primăvara anului 1950 împreună cu foştii demnitari ai ţării – deşi el însuşi nu îmbrăcase niciodată vreo dregătorie – şi internat în închisoarea de la Sighetu Marmaţiei, unde avea să-şi dea sfârşitul trei ani mai târziu în condiţii care şi astăzi sunt insuficient lămurite, dar care neîndoielnic au fost o modalitate de asasinat.

Istorie şi actualitate în gândirea și acţiunea lui Gheorghe I. Brătianu

Oricine urmăreşte în paralel opera istoricului Gheorghe Brătianu în domeniul istoriei româneşti şi activitatea sa politică nu poate să nu observe remarcabila convergenţă sau chiar unitate de viziune și acţiune în desfăşurarea celor două laturi esenţiale ale activităţii sale publice.

În centrul concepţiei sale istorice, al opţiunii şi acţiunii sale politice s-a aflat noţiunea de libertate. În opoziţie cu interpretările deterministe, sociologizante ale istoriei, care câştigau teren în gândirea vremii sale, el a apărat ideea de individualitate a faptului istoric, a rolului personalităţii, a liberului arbitru, în desfăşurarea proceselor istorice. Pentru el, istoria nu e succesiunea automată şi necesară a unor situaţii predeterrninate, ci împletirea factorilor generali cu voinţa omului care acţionează în acest cadru. Nu alta a fost viziunea sa ca om politic, dezvoltată în mediul de familie și politic în care s-a format. Libertatea în viaţa publică și în primul rând în domeniul activităţii economice s-a aflat permanent în centrul crezului său politic.

Libertatea individului dar şi a sumei indivizilor care alcătuiesc *o naţiune*. În trecutul românesc, caracterizat prin îndelungate dominaţii străine asupra unor părţi însemnate ale teritoriului naţional şi ale naţiunii române, aspectul naţional al libertăţii s-a pus mai acut ca în numeroase alte cazuri de pe continentul european. De-a lungul întregii sale activităţi publice,

Gheorghe Brătianu s-a identificat cu efortul împlinirii şi al refacerii unităţii naţionale româneşti, adică cu crezul dreptului la libertate al tuturor românilor.

Între numeroasele sale scrieri în această chestiune centrală în opera sa istoriografică și participarea sa ca voluntar la campaniile de întregire și eliberare naţională din 1916-1918 și 1941-1942, legătura e aceea a unei perfecte coerenţe între gând istoric şi acţiune politică. Entităţile naţiune și stat sunt corelate în dezvoltarea societăţii europene, iar istoricul care a discutat în repetate rânduri problema naţiunii în Evul Mediu și în epoca modernă cunoştea mai bine decât mulţi alţii însemnătatea acestei corelaţii şi funcţia esenţială a statului ca factor proteguitor al naţiunii. Întreaga sa acţiune politică s-a desfăşurat în sensul consolidării statului român, în formula care a răspuns cel mai bine aspiraţiei de libertate individuală și colectivă a poporului român, aceea a monarhiei constituţionale. Deopotrivă obiect de reflecţie istorică și preocupare de politică actuală a fost pentru Gheorghe Brătianu tema apărării naţiunii şi statului cu mijloacele politicii externe.

O atare coincidenţă între gândire și acţiune vine desigur, în sens imediat, din sfera reflecţiei, dar în chip decisiv și de departe ea este produsul unui irezistibil imperativ moral. Într-adevăr, Gheorghe Brătianu a fost nu numai un istoric a cărui operă, prea timpuriu curmată, l-a situat în rândurile dintâi ale istoriografiei naţionale şi europene; el a fost şi o conştiinţă istorică în acţiune.

Forţa exemplară a tipului uman superior pe care l-a reprezentat a fost produsul unui îngemănat imbold interior: *simţul datoriei*, desfăşurat în spiritul unei *mari tradiţii*. În gândirea sa istorică în domeniul istoriei româneşti ca și în acţiunea sa politică s-au împletit trei tradiţii devenite indisolubile: cea a familiei căreia îi aparţinea, cea a partidului cu care această familie s-a identificat, cea a statului român în împlinirea modernă a căruia rolul bunicului şi al părintelui său a fost covârşitor. E ceea ce explică funcţia centrală pe care tema *tradiţiei* a ocupat-o în gândirea și acţiunea sa. Într-un moment de iritare, provocat de conflictul cu un

grup de istorici din generaţia elevilor săi, Nicolae Iorga îl caracteriza astfel pe Gheorghe Brătianu: „Acest timid convins că are un mare drept părintesc și o mare misiune naţională“ (V. Spinei, *op. cit.*, pag. 272). Dincolo de elementul de iritare, caracterizarea lui Nicolae Iorga cuprinde un mare adevăr. Acţiunea lui Gheorghe Brătianu s-a desfăşurat rectiliniu pe direcţia interesului naţional larg conceput în spiritul tradiţiei şi al misiunii istorice asumate de familia sa. Sentimentul datoriei, sprijinit pe această tradiţie, i-a inspirat deopotrivă forţa de a rezista tentaţiilor puterii, atunci când puterea s-a îndepărtat de rostul ei naţional tradiţional, hotărârea de a-şi expune viaţa pe câmpul de luptă când în joc se aflau interesele supreme ale naţiunii şi, mai presus de toate, tăria de a nu abdica de la crezul vieţii sale atunci când a trebuit să plătească acest act de fidelitate cu preţul propriei sale existenţe.

Unul din autorii puciului împotriva lui Hitler în iulie 1944, Henning von Tresckow, în ultima scrisoare adresată unui prieten, după eşecul acţiunii şi în imediata aşteptare a sfârşitului său, a aştemut pe hârtie următoarea reflecţie: „Valoarea morală a omului se adevereşte deplin când acesta se arată pregătit să-şi sacrifice viaţa pentru a-şi apăra convingerile.“ Sfârşitul tragic al lui Gheorghe Brătianu, acceptat cu supremă demnitate, a încununat traiectoria rectilinie a unui mare istoric şi a unei conştiinţe întruchipate şi nealterate.

Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței
Sălile GHEORGHE BRĂTIANU

- Au fost vernisate la 19 iulie 1998 de Ana Blandiana, fondatoare a Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, cu prilejul dechiderii celui de-al VI-lea simpozion care s-a ținut la Sighet.

- Expoziția a fost concepută cu ocazia centenarului nașterii lui Gheorghe Brătianu de către un grup de muzeografi de la Muzeul de Istorie Națională a României din București, condus de dr. Valeriu Leahu

- Designer – Ștefan Popa

- Obiectele care au aparținut lui Gheorghe Brătianu au fost donate Memorialului în anul 1999 de către fiica marelui istoric, doamna Maria Gh. Brătianu

- Bronzul „Marea Neagră", dedicat lui Gheorghe Brătianu, a fost dăruit de sculptorul Ovidiu Maitec Memorialului Sighet în 2001

- Expoziția a fost cedată în custorie Memorialului Sighet de Muzeul de Istorie Națională a României căruia îi suntem recunoscători

- Vizitatorii Muzeului Memorial Sighet mai pot vedea celula în care a murit Gheorghe Brătianu (la etajul II), precum și Cimitirul Săracilor (la 2,5 kilometri în direcția Satu Mare), unde a fost îngropat, în aprilie 1953, într-un loc necunoscut, corpul lui Gheorghe Brătianu.

Lista fotografiilor expuse în sălile GHEORGHE I. BRĂTIANU

1. Ion C. Brătianu (1821–1891), portret
2. Dimitrie Brătianu (1818–1892), portret
3. Ioan I. C. (Ionel) Brătianu (1864–1927), portret
4. Vintilă Brătianu (1867–1930), portret
5. Constantin I. c. (Dinu) Brătianu (1866–1950), portret
6. Gheorghe I. Brătianu (1898–1953), portret
7. „Citadela" Brătienilor de la Florica (Ştefăneşti), jud. Argeş
8. Conacul de la Florica: dormitorul lui I.C.Brătianu
9. Sarcofagele lui I.C. Brătianu şi Ionel Brătianu din cripta funerară de la Florica
10. Imagine de ansamblu a Conacului
11. Portretul tatălui: marele om politic al României moderne, Ioan I. C. (Ionel) Brătianu
12. Portretul mamei: Maria Moruzzi
13. Gheorghe Brătianu împreună cu mama sa
14. ...copil
15. La Ruginoasa sub privirile atente ale bonei
16. Castelul de la Ruginoasa, Iaşi
17. Elev la Şcoala Pregătitoare pentru Ofţeri de Rezervă de la Iaşi alături de un coleg, în primăvara anului 1917
18. Sublocotenent în rezervă

19. Repetiţie pentru deflarea absolvenţilor Şcolii Pregătitoare pentru Ofţeri de Rezervă (Iaşi, 1917)

20. Elevi ai Şcolii Pregătitoare de la Iaşi, pe câmpul de instrucţie (aprilie 1917)

21. Iaşii vechilor zidiri

22. „Casa Pogor" din Iaşi

23. Liceul Naţional din Iaşi

24. Casa Nicolae Iorga de la Vălenii de Munte

25. Nicolae Iorga, portret

26. Clădirea Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

27. Muzeului de Istorie Naturală

28. Placa de pe muzeu: „În această sală de şedinţe a societăţii de medici şi naturalişti s-a făcut la 1859, ziua de 3 ianuarie, alegerea premergătoare a lui Al. I. Cuza ca domnitor al Moldovei" (ianuarie 1909)

29. Gheorghe I. Brătianu, tânăr profesor universitar

30. Casa de pe strada Lăţescu (azi, Puşkin) din Iaşi, unde a locuit în ultimii ani de profesorat la universitate

31. Gheorghe I. Brătianu alături de Nicolae Iorga la un congres internaţional

32. Gheorghe I. Brătianu într-un grup de participanţi la primul congres internaţional de studii bizantine (Bucureşti, 1924)

33. „Collége de France" din Paris, unde Gheorghe I. Brătianu a studiat în anii 1920-1921

34. Universitatea Sorbona din Paris, unde Gheorghe I. Brătianu a studiat în anii 1920-1921

35. Gheorghe I. Brătianu, portret
36. Charles Diehl, reputat bizantinolog, profesor al lui Gheorghe I. Brătianu
37. Vasile Pârvan (1882-1927), portret
38. Aula Universităţii din Iaşi
39. Gheorghe I. Brătianu, portret
40. Elena Brătianu, soţia
41. Gheorghe I. Brătianu, membri ai familiei şi ai guvernului la funeraliile lui Ion I. C. Brătianu (noiembrie 1927)
42. Gheorghe I. Brătianu împreună cu soţia
43. Fotografie de familie: cu soţia, Elena, copiii Maria, Ioana şi Ion G. Brătianu
44. Gheorghe I. Brătianu la mare
45. ...cu copiii la mare
46. Participând la dezvelirea statuii lui Ion I. C. Brătianu realizată de Mestrovic
47. Împreună cu Petre Papacostea, av. Nicolae Ceauşescu, Elena Brătianu, Dora Ceauşescu, Iosefina Papacostea
48. Gheorghe I. Brătianu cu Petre Papacostea
49. Institutul de Istorie Universală "Nicolae Iorga"
50. Locuinţa din strada Popa Chiţu nr. 26, Bucureşti
51. Gheorghe I. Brătianu la începutul celui de-al cincelea deceniu: ultima fotografie
52. Colaj de fotografii cu imagini din închisoarea Sighet
53. Plenul Academiei Române (1941)

54. Gheorghe I. Brătianu, portret
55. Gheorghe I. Brătianu în uniformă
56. Gheorghe I. Brătianu cu ofiţerii camarazi din divizionul de artilerie
57. Moment din campania basarabeană
58. În prezidiul unei întruniri politice alături de mareșalul Alexandru Averescu
59. La reunificarea liberalilor, în ianuarie 1938

Lista documentelor expuse în sălile GHEORGHE I. BRATIANU

1. Extras din registrul Stării Civile Ruginoasa *„pentru născuţii pe anul o mie opt sute nouăzeci şi opt”*
2. Jurământul depus în armată
3. Scrisoare adresată comandantului Regimentului 2 Artilerie Bucureşti prin care Brătianu cerea să fie recrutat
4. Consimţământul lui Ion I.C. Brătianu pentru înscrierea fiului său în armată (14 august 1916)
5. Foaia calificativă a elevului Gheorghe I. Brătianu de la Şcoala Militară de Artilerie, Geniu şi Marină, anul şcolar 1916–1917
6. Tabel cu notele *elevului plutonier TR. Gheorghe I. Brătianu, absolvent al Şcolii Pregătitoare* (5 mai 1917)
7. Scrisoare adresată de Gheorghe I. Brătianu tatălui său (Iaşi, 21 octombrie 1915)

8. Scrisoare a lui Gheorghe I. Brătianu trimisă din Paris către Tanti Bi (14 iulie 1921)

9. Fragment din discursul de recepţie de la Academia Română (26 mai 1943)

10. Dedicaţie dată de Gheorghe I. Brătianu lui Şerban Papacostea*: „Cu cele mai bune urări pentru o activitate istorică promiţătoare"*

11. Colaj cu tăieturi din ziarul *Mişcarea* din anii '30

12. Relatări despre activitatea politică a lui Gheorghe I. Brătianu primite de Carol al II-lea de la prof. Ioan Sângeorgiu, informator al Casei Regale (5 decembrie 1934, 10 ianuarie 1935, 26 aprilie 1935)

13. Manifestul Partidului Naţional-Liberal semnat de Gheorghe I. Brătianu şi publicat în *Mişcarea* din 2 decembrie 1937

14. Fragment din articolul de debut în *Revista Istorică* a lui Gheorghe I. Brătianu, *Oaste moldovenească acum trei veacuri (Încercări de studii privitoare la vechile oştiri româneşti)*

15*. Revista Istorică. Dări de seamă, documente şi notițe*. Publicată supt auspiciile *Casei Şcoalelor* de Nicolae Iorga, Editura Casei Şcoalelor, Anul II, nr. 3-6, Bucureşti, martie - iunie 1916 (pagina de titlu)

16. Gheorghe I. Brătianu, *Concepţiunea actuală a istoriei medievale. Lecţie de deschidere a cursului de istorie universală cu un apendice bibliografic*, *Editura Cultura Naţională*, Bucureşti, 1924 (pagina de titlu)

17. Pagina de titlu a tezei complementare prezentată de Gheorghe I. Brătianu la susţinerea doctoratului: *Actes notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1290), Cultura Naţională*, Bucarest, 1927

18. Gheorghe I. Brătianu, *Les problèmes des frontières russo-roumaines. Pendant la guerre de 1877-1878 et au congrés de Berlin*, *Editura Cartea Românească*, Bucureşti, 1928 (pagina de titlu)

19. Pagina de titlu a tezei de doctorat susţinută la Sorbona în mai 1929, editată în acelaşi an în Franţa: *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XII-ème siècle*, Paris, *Librairie Orientaliste Paul Geuthnen* 1929

20. Gheorghe I. Brătianu, *Priviléges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Ed. *Librairie Orientaliste Paul Geuthner*, 1936 (pagina de titlu)

21. Gheorghe I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest, 1937 (pagina de titlu)

22. Gheorghe I. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au moyen age*, Bucarest, Fondation Regele Carol I, 1937 (pagina de titlu)

23. Gheorghe I. Brătianu, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Ed. *Librairie Orientaliste Paul Geuthner*, 1938 (pagina de titlu)

24. Gheorghe I. Brătianu, *Les origines du peuple Roumain: les données archéologiques*, Bucarest, 1939 (pagina de titlu)

25. Gheorghe I. Brătianu, *Théorie et réalité de l 'histoire Hongroise*, Bucarest, *Institut des Sciences Morales et Politiques*, 1940

26. Gheorghe I. Brătianu, *Deuxième mémoire sur la question roumaine en 1940*, *Les Editions Dacia,* Bucarest, 1941 (pagina de titlu)

27. Gheorghe I. Brătianu, *La Moldavia e le sue frontiere storiche, Edizioni Dacia*, Bucarest, 1941 (pagina de titlu)

28. Gheorghe I. Brătianu, *Roumanie et Hongrie. Considerations déemographiques et économiques,* Bucarest, 1942 (pagina de titlu)

29. Analele Academiei Române. Memoriile secţiunii istorice, Seria III, Tomul XXV, Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti in lumina nouălor cercetări*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1942 (pagina de titlu)

30. Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II*" (pagina de titlu)

31. Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine, Bucarest, Institute d'histoire Universele "N. Iorga"*, 1943 (pagina de titlu)

32. Academia Română. Discursuri de recepţiune – Discurs rostit de Gheorghe I. Brătianu, *N. Iorga, istoric al românilor*, la 26 mai 1943, cu răspunsul lui Alexandru Lapedatu (3 pagini)

33. Fragment din Răspunsul lui Alexandru Lapedatu (1 pagină)

34. Gheorghe I. Brătianu*, La Bessarabie – droits nationaux et historiques*, Bucarest, 1943

35. Gheorghe I. Brătianu, *Rumänische einheit*, Bukarest, 1944 (pagina de titlu)

36. Prima pagină din discursul lui Gheorghe I. Brătianu în şedinţa din 23 martie 1945 a Academiei în *Analele Academiei Române*. Memoriile secţiunii istorice, Seria III, Tomul XVII, *O nouă mărturie (1277) despre un voivodat moldovenesc în veacul al 13-lea*

37. Analele Academiei Române. Memoriile secţiunii istorice, Seria III, Tomul XXVII, Gheorghe I. Brătianu, *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1945 (pagina de titlu)

38. Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor române*, Bucureşti, 1945 (pagina de titlu)

39. *Analele Academiei Române*. Memoriile secţiunii istorice, Seria III, Tomul XXIX, Gheorghe I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746–1946*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1947 (pagina de titlu)

40. Gheorghe I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines de la conquete ottomane*, Societas Academica Dacoromana, Acta Historica, Tomus IX, Monachii, 1969 (pagina de titlu)

41. Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, *Ed. Evry*, Compagnie Française d'Impression, 1977 (pagina de titlu)

Lista obiectelor expuse în sălile GHEORGHE I. BRĂTIANU

Obiecte care au aparţinut lui Gheorghe I. Brătianu şi au fost trimise soţiei în 1956, la trei ani după moartea în închisoarea din Sighet.

Portmoneu conţinând:

- Carte de rugăciune
- Medalie cu Sf. Gheorghe, pe o parte, şi Sfinţii Constantin şi Elena, pe cealaltă
- Relicvă a Sfintei Tereza din Lisieux
- Cravată
- Bretele

- Guler astrahan
- Bască

„Marea Neagră”, bronz închinat de sculptorul Ovidiu Maitec operei cu acelaşi nume a lui Gheorghe I. Brătianu

Ediția princeps a lucrării: *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, Institut D'Histoire Universelle „N. Iorga”, 1943

FOTOGRAFII ȘI DOCUMENTE DIN MEMORIALUL SIGHET

Fotografia 1: Gheorghe I. Brătianu, fotografia de academician a marelui istoric

Fotografia 2: Elena și Gheorghe Brătianu cu copiii Maria, Ion și Ioana

Fotografia 3: familia Brătianu cu copiii

Fotografia 4: Maria, Ion și Ioana, plecând la studii în străinătate, conduși la gară de tatăl lor, fără să știe că se văd pentru ultima oară.

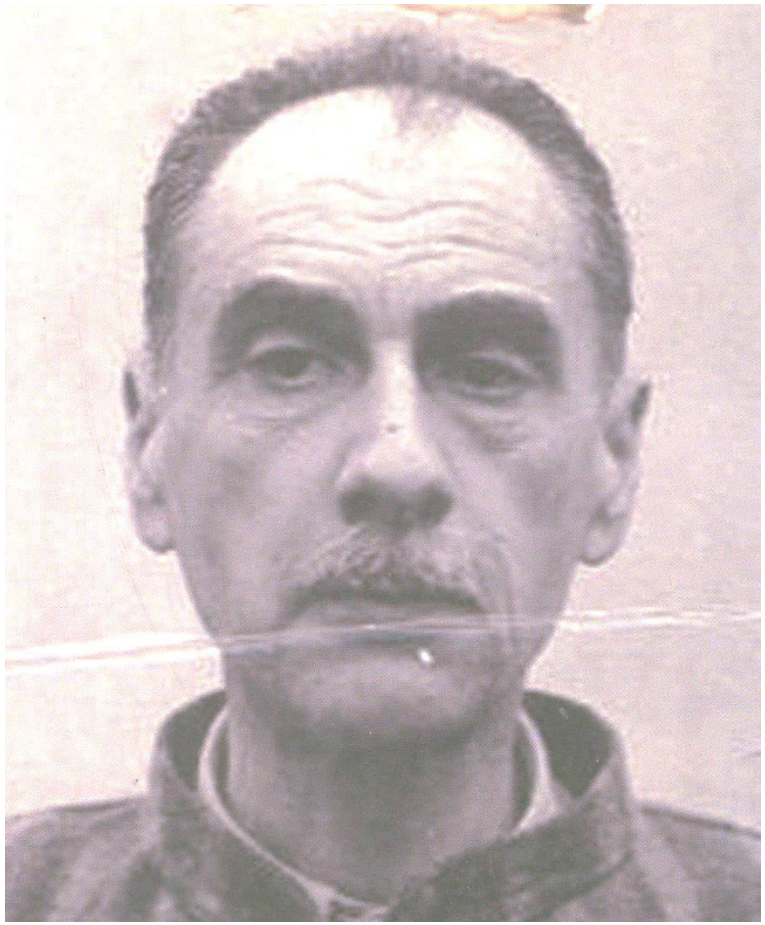

Fotografia 5: Ghoerghe Brătianu în zeghe

Fotografia 6: Celula în care a murit Gheorghe I. Brătianu la închisoarea de la Sighet

DOSAR INTOCMIT DE :

(unitatea)

PENITENCIARUL SIGHET

CATEGORIA PENALA ..... Nr. MATRICOL .....

FIȘA MATRICOLĂ PENALĂ

LOCUL ȘI DATA TRANSFERĂRII	

Numele BRATIANU prenumele GHEORGHE

porecla .....

Născut în anul 1898 luna I ziua 28

comuna RUGINOASA raionul PAȘCANI reg. IAȘI

fiul lui ION și al MARIA

Domiciliat în com. BUCUREȘTI strada BISERICA POPACHIȚU

nr. 26 raionul 1 Mai regiunea Buc.

Ocupația la data arestării .....

Ocupația în trecut .....

Ultimul loc de muncă .....

Localitatea .....

Averea la data arestării .....

Averea în trecut .....

Ocupația părinților în prezent .....

Ocupația părinților în trecut .....

Originea socială ..... categ. socială .....

Studii ..... specialitatea .....

Cetățenia ..... naționalitatea .....

Starea civilă căsătorit numele soț Elena

Copii : băeți 1 fete .....

Apartenența politică la data arest. .....

Apartenența politică în trecut .....

Serviciul militar : ctg. ..... gradul .....

Unitatea căruia aparține .....

ANTECEDENTE PENALE

Semnătura deținutului și amprenta	Arestat de : MAI București La data de : 6.V.1950 Depus ca : Prev. / Cond. la data :	Fișa întocmită de : Comandant, (ștampila) Șef Gr. evidență

Fotografia 7: Fișa de încarcerare

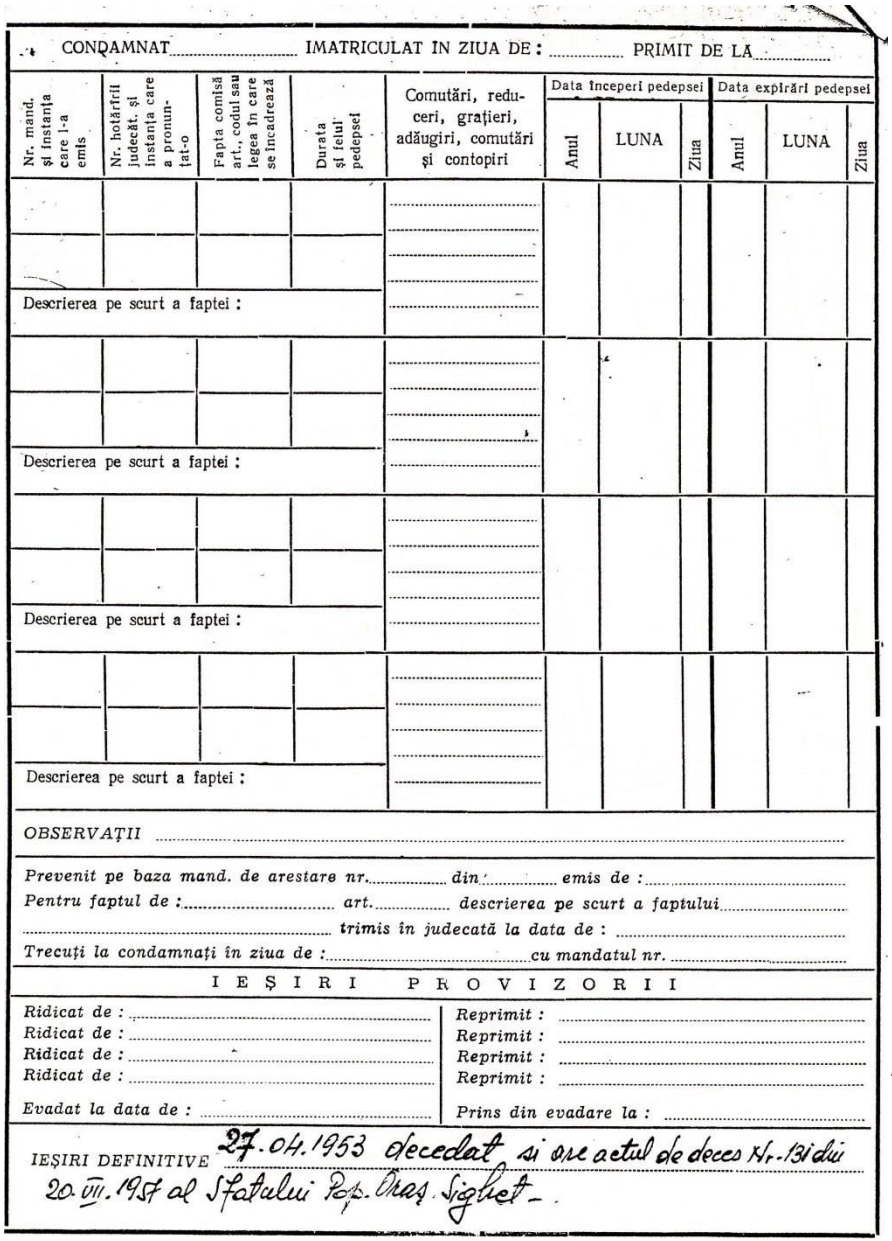

CONDAMNAT..... IMATRICULAT IN ZIUA DE: ..... PRIMIT DE LA.....

Nr. mand. și instanța care l-a emis	Nr. hotărîrii judecăt. și instanța care a pronunțat-o	Fapta comisă art., codul sau legea în care se încadrează	Durata și felul pedepsei	Comutări, reduceri, grațieri, adăugiri, comutări și contopiri	Data începerii pedepsei: Anul	LUNA	Ziua	Data expirării pedepsei: Anul	LUNA	Ziua
Descrierea pe scurt a faptei :										
Descrierea pe scurt a faptei :										
Descrierea pe scurt a faptei :										
Descrierea pe scurt a faptei :										

OBSERVAȚII .....

Prevenit pe baza mand. de arestare nr. ..... *din* ..... *emis de :* .....
Pentru faptul de : ..... *art.* ..... *descrierea pe scurt a faptului* .....
..... *trimis în judecată la data de :* .....
Trecuți la condamnați în ziua de : ..... *cu mandatul nr.* .....

I E Ș I R I P R O V I Z O R I I

Ridicat de : .....
Ridicat de : .....
Ridicat de : .....
Ridicat de : .....
Evadat la data de : .....

Reprimit : .....
Reprimit : .....
Reprimit : .....
Reprimit : .....
Prins din evadare la : .....

IEȘIRI DEFINITIVE 27.04.1953 decedat si are actul de deces Nr. 131 din 20.VII.1957 al Statului Pop. Oraș Sighet.

Fotografia 8: „Actul de moarte" întocmit în 1957, cu patru ani și câteva luni după decesul lui Gh. I. Brătianu

Fotografia 9: Detaliu din sălile „Gheorghe I. Brătianu

Fotografia 10: Obiecte personale ale marelui istoric, donate Memorialului de la Sighet de fiica sa, Maria Brătianu.

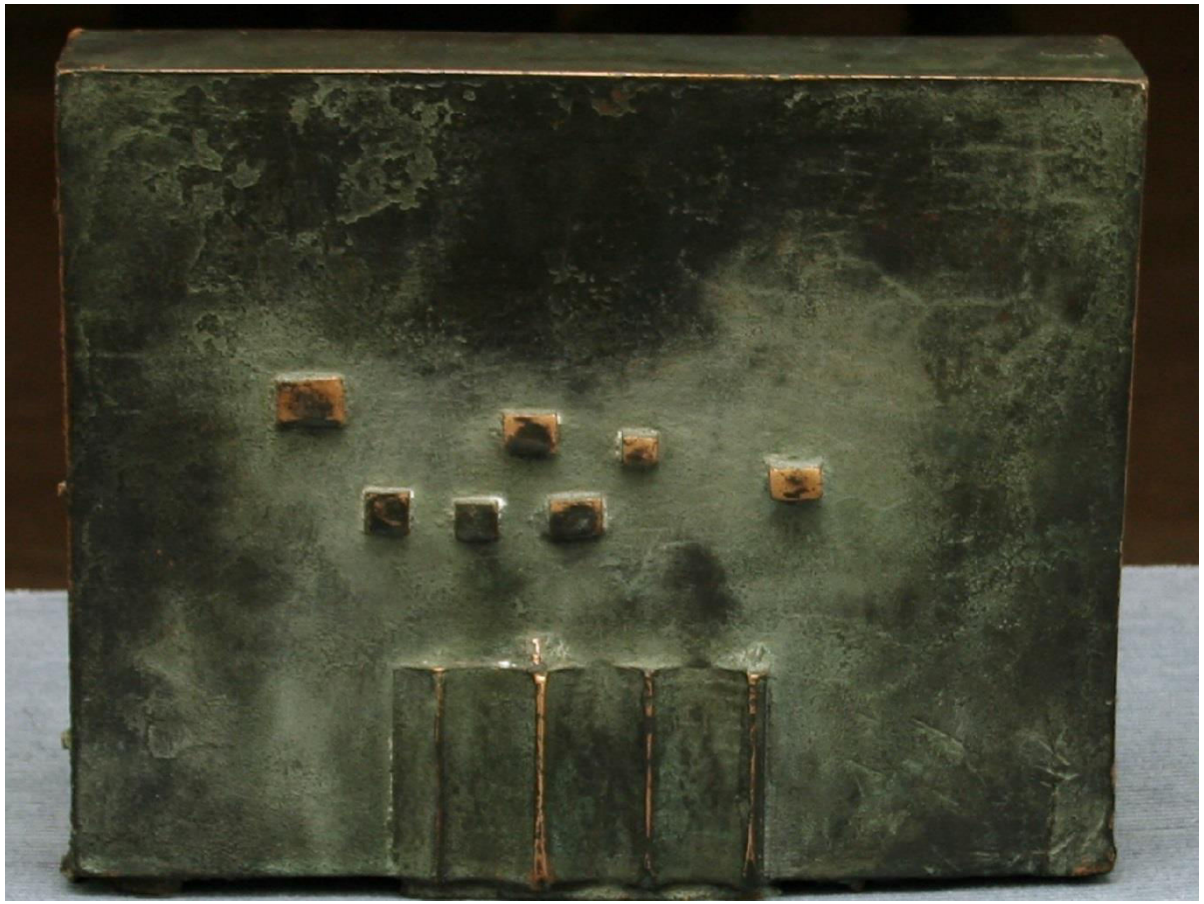

Fotografia 11: Bronz de Ovidiu Maitec purtând, în semn de omagiu, titlul cărții lui Gh. I. Brătianu „Marea Neagră”

Fotografia 12: Gheorghe I. Brătianu

GH.I.BRĂTIANU(1898-1953)